

Stvaranje prvih organa narodne vlasti u zapadnoj Bosni

Veselin Đuretić

Ustanak u zapadnoj Bosni je bio masovan, sa dosta elemenata spontanosti, kao i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine. Još u predustaničkim danima, a naročito poslije savjetovanja na Šehitlicima, KPJ počinje intenzivni rad na njegovom organizovanju.

Nova narodna vlast, koja je nastala na širokoj nacionalno-oslobodilačkoj platformi, imala je da pređe dug put do svoje afirmacije. U Bosni i Hercegovini, pokrajini koja je bila silom uvučena u kolaboracionističku tvorevinu tzv. »Nezavisnu državu Hrvatsku«, taj put je bio olakšan činjenicom da je narodna vlast morala da bude negacija predratnih, već uveliko kompromitovanih opština, načelstava, žandarmerije, seoskih kneževa itd, i okupatorskog stanja, ili njemačkih, odnosno italijanskih garnizona. U ustaničkim redovima borba protiv okupatorsko-kvislinške vlasti nikada nije bila sporna. Borba protiv predratne buržoaske vlasti tijesno je bila povezana sa borbom za promjenu odnosa klasnih snaga, i ona, u stvari, obilježava sam proces razvoja revolucionarne svijesti masa.

Odnos klasno-političkih snaga u ustanku omogućio je novoj vlasti da od samog početka dobije narodnooslobodilačko i revolucionarno obilježje. Takav karakter je imala i široka mreža vojnih komiteta i njihovih odbora za prikupljanje ratnog materijala, koji se stvaraju i djeluju u vrijeme priprema za ustanak. U nekim mjestima ti organi će poslije početka ustanka automatski prerasti u prve povjerenike i narodnooslobodilačke odbore.

No, u većini slučajeva narodna vlast je nastajala u samom ustanku, diktirana zahtjevima fronta. Ona je morala da prođe kroz mnoge peripetije zbog niske društveno-političke svijesti masa. Ali to je bio put samog narodnooslobodilačkog pokreta, u čijem se okviru ona razvijala. Narastanje i afirmacija NOP-a je nastajanje i afirmacija nove vlasti.

Specifični uslovi razvoja NOP-a u zapadnoj Bosni, nedostatak određene programske osnove na planu organizovanja nove vlasti, kao i odsustvo dovoljnog broja politički iskusnih partijskih kadrova

učinilo je da ustanak nije svuda vođen na isti način, a samim time i organizacija pozadine nije bila svuda ista. Otuda raznovrsnost naziva za prve organe narodne vlasti (»NOO«, »komesarijati«, »povjerenici«, »revolucionarno-politički odbori«, »vijeća« itd.).

U centralnoj Bosni, koja je od početka bila uključena u sastav operativnog područja Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, situacija je bila nešto drukčija, jer je njegov sjeverni dio bio i neposredno izložen ustaškim represalijama.

Uticao KPJ u centralnoj Bosni bio je veliki još u predustaničkim danima¹⁾. Ali, kad se govori o ustanku, u prvi plan treba staviti patriotsko, nacionalno-oslobodilačko raspoloženje masa. Zato, uporedo sa ustaničkim grupama koje stvara KP²⁾ niču i grupe van njenog uticaja³⁾, koje će tek kasnije doći pod rukovodstvo Partije.

Formiranje prvih organa narodne vlasti zavisilo je u prvom redu od vojno-političkih prilika, koje su imale presudan uticaj na njihovu strukturu, akciju i na njihov karakter. To je i razumljivo. Ustanak je nikao kao masovan pokret, najvećim dijelom seljaka. Vojnom organizacijom nisu bile obuhvaćene samo vojne jedinice, ona je obuhvatala i čitav pokretni i nepokretni inventar oslobođene teritorije i u neku ruku militarizovala slobodnu teritoriju. Prvi organi vlasti najbolje su održavali ove veze između fronta i pozadine. Zbog toga su i njihovi osnovni zadaci bili određeni interesima fronta.

S druge strane, činjenica da u početku ustanak nije usmjeren iz jednog centra imala je veliki značaj kako za njegov dalji razvoj, tako i za socijalno-politički karakter njegovih dijelova. Na to je uticalo i odsustvo dovoljno sposobnih kadrova, pa je Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu morao da ekonomiče sa njima.

Već u samom početku ustanka izdvajaju se sljedeći ustanički centri: Drvar i okolina, Podgrmeč, Kozara i centralna Bosna sa Manjačom.

1. Prvi organi narodne vlasti na području Drvara i okoline

Ustanak u Drvaru počeo je u zoru 27. jula 1941. godine po odluci Štaba gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu. U okolini Drvara su već oko 15. jula počele manje akcije gerilskih odreda⁴⁾. 27. jula tri takva odreda iz okoline Drvara krenula su na

¹⁾ 28. juna 1941. g. na Trešnjevki je održano savjetovanje članova KPJ za B. krajinu, kome je prisustvovao delegat PK KPJ za BiH Mahmut Bušatlija. Tu su donijete direktive da se ubrzaju pripreme za ustanak i počne prikupljanje ratnog materijala. Sa savjetovanja je jedan dio partijskih radnika upućen u B. krajinu, a drugi u centralnu Bosnu.

²⁾ Ove grupe se stvaraju pod uticajem partijskog logora na Šehitlucima, koji je formiran 11. juna 1941. Tako su stvorene: grupa Danka Mitrova, koja je djelovala oko Krupe na Vrbasu i skender-vakufska, zatim grupa Ratka Bročete, koja djeluje u pl. Borju, a kasnije na terenu Tisovac-Osmača.

³⁾ Na terenu Borje-Javorovo-Čarka bez uticaja KP djeluju grupe Uroša Boštrunića i Novaka Pivaševića.

⁴⁾ Direktivu gerilskim odredima za otpočinjanje manjih akcija protiv neprijatelja, koje bi postepeno dovele do opšteg ustanka izdaje sredinom jula Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu. »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije«, knjiga I, str. 76.

čelu više stotina polunaoružanih seljaka u pravcu Drvara. Ustaško-domobranske snage nisu mogle odoljeti napadu narodno-oslobodilačkih snaga. Drvar je oslobođen. Istog dana su na sličan način oslobođeni Bosansko Grahovo i Oštrelj, a 30. jula oslobođen je Glamoč, ali su ga ustanici zbog pristizanja pojačanja morali napustiti. Ustaško-domobranske snage, koje su odmah intervenisale iz pravca Bosanski Petrovac — Drvar i Mliništa — željeznička stanica Lisina, bile su odbijene.

I ovdje, kao i u drugim dijelovima Bosanske krajine, odmah u početku su stvoreni frontovi, koji su se odlučno suprotstavljali nastojanjima neprijatelja da prodre na slobodnu teritoriju.

Sve do dolaska Štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda iz Banje Luke na oslobođenu teritoriju njegovu ulogu djelomično je vršio Štab brigade gerilskih odreda za oslobođene krajeve Bosne i Like¹⁾, koji je bio stacioniran u Drvaru. Pod njegovom komandom bili su gerilski odredi iz srezova Bosansko Grahovo, Glamoč, Livno, Bosanski Petrovac i Drvar, kao i ustaničke snage iz jugozapadne Like i Kninske krajine. Štab brigade je od manjih jedinica stvarao čete i bataljone, tako da je brigada imala osam bataljona raspoređenih oko Bosanskog Petrovca, Kulen-Vakufa, Bosanskog Grahova, Glamoča i u Lici. Jedinice su imale ukupno 4.000 pušaka i oko 200 automata²⁾.

Još u prvom talasu ustaničkog raspoloženja u Drvaru je formirana nova vlast. Sutradan po oslobođenju Drvara, 30. jula, formirano je Vojno revolucionarno vijeće. Vijeće su sačinjavali komesari odreda i predstavnici odbora i ustanova iz Drvara. U njegov sastav su ulazili i vojnici i političari, pa je rad koordiniran na strogo vojničkoj bazi, a odluke su u svakom slučaju bile izraz uticaja uglavnom vojnih vlasti. Na predlog Vijeća, a po naređenju Štaba, stvoreni su u Drvaru komesarijati (odbori); za komunalnu politiku, za industriju, za bezbjednost, za zanatstvo i za ishranu. Na čelu odbora nalazili su se komesari³⁾.

Komesar bezbjednosti, ili kako se često nazivao komesar za javnu sigurnost, imao je pod svojim rukovodstvom stražu od 80 ljudi i vodio borbu protiv švercera, krađe i špijunaže. Pod njegovom komandom bio je i zatvor.

Komesar za zanatstvo i trgovinu imao je zadatak da organizuje radionice za šivenje odjeće, pravljenje i popravku obuće, kao i druge potrepštine za vojsku. On je uspio da vrlo brzo organizuje razmjenu, što je bilo dosta komplikovano s obzirom da je Drvar tada bio blokiran.

Komesar za komunalna pitanja rješavao je mnogobrojne komunalne probleme u gradu.

¹⁾ Štab brigade gerilskih odreda za oslobođene krajeve Bosne i Like formiran je 19. avgusta 1941. godine na mjesto dotadašnjeg Štaba gerilskih odreda za Drvar i okolinu.

²⁾ »Oslob. rat naroda Jugoslavije«, Beograd, 1947. g., knjiga I, str. 78.

³⁾ Zbornik dokumenata NOP, u daljem izlaganju Zbornik (knjiga I, Tom IV, članak iz »Gerilca« br. 2. od 7. avgusta 1941. godine. Nazivi »komesarijati«, »komesari« jedino se upotrebljavaju u BiH.

Komesar za industriju imao je zadatak da organizuje privredni život. Prije svega, trebalo je organizovati normalnu proizvodnju u pilani, fabrici celuloze i na željeznici. Na čelu svih tih pogona postavljeni su rukovodioci (povjerenici), koji su bili direktno odgovorni komesaru. Tako je Ilija Materić postavljen za direktora šumsko-industrijskog preduzeća »Šipad«, Milan Adamović za direktora fabrike celuloze i papira, a Miloš Bauk za upravnika radionice oružja. U nadležnosti ovog komesarijata bila su i pitanja iz oblasti radnih odnosa. Na prvom sastanku Vojnorevolucionarnog vijeća odlučeno je da se izdaju plate radnicima u dotadašnjem iznosu. Tu je donesena i odluka o preorijentaciji proizvodnje u željezničkoj radionici i njeno prilagođavanje vojnim potrebama: u radionici su počele da se izrađuju bombe i popravljaju oružje. Po preporuci Vijeća uskoro je i mjesna bolnica pretvorena u vojnu ustanovu, u koju je odmah smješteno 70 ranjenika.

Komesarijat za ishranu uspio je da uz saradnju drugih komesarijata izvrši popis zaliha hrane u trgovinama i osnovao je nekoliko narodnih kuhinja. Komesarijat je imao zadatak i da preuzme mjere za suzbijanje špekulacije.

Iz dokumenata se može zaključiti da su se djelokruzi rada pojedinih komesarijata često ispreplitali; nekada je saradnja prilikom izvršavanja akutnih zadataka angažovala dva, a često i sve komesarijate. Tako su u smještaju i prehrani izbjeglica i deportiraca učestvovali komesarijati za komunalna pitanja i ishranu. Rad u industrijskim preduzećima nije organizovao samo Komesarijat za industriju. Prilikom rješavanja ovog zadatka Vijeće je najbolje odigralo svoju koordinirajuću i usmjeravajuću ulogu.

Odmah poslije svog konstituisanja Vojnorevolucionarno vijeće je donijelo odluku o formiranju seoskih narodnooslobodilačkih vijeća (odbora) u okolini Drvara. Vijeće je izdalo rješenje o postavljenju članova ovih vijeća¹⁾. Dokumenti iz prvih dana ustanka ne govore direktno o ovom postavljenju, ali velika zavisnost odbora, naročito od Komesarijata za ishranu, čiji su organi i zvanično bili, govori u prilog gornje činjenice. I o radu seoskih vijeća nema mnogo konkretnih podataka. Ipak se može zaključiti da je njihov osnovni zadatak bio snabdijevanje fronta hranom, odjećom i obućom i čuvanje pozadine od mogućih neprijateljskih provokacija. »Seoska vijeća imaju važne zadatke stajati sa puškom u ruci na braniku sela i vrijeći žito, to je zadaća koju sela moraju ostvariti. Ima ljudi bez pušaka koji pored smjene u borbi mogu i treba da rade zajednički, da vrhu žito kod onih kuća čije su muške glave pod puškom u borbi«²⁾.

Ova vijeća su bila vojnopolitički organi. Njihovi članovi uglavnom su bili borci, i program i tekući plan njihovog rada diktirali su vojni faktori.

Čitava prva polovina avgusta ispunjena je mnogobrojnim javnim političkim manifestacijama na kojima su istupali komandanti, komesari, vojnici, seljaci, odbornici... Veličala se NOB, svuda se

¹⁾ »Četrdeset godina«... — Zbornik sjećanja aktivista jugosl. revol. pokreta, knjiga 7, str. 19.

²⁾ Zbornik IV/1, str. 20—22. Članak iz »Gerilca« br. 2, od 7. VIII.

govorilo o bratstvu i jedinstvu. U ovom revolucionarnom ambijentu ni organi vlasti nisu mogli »mirno« da vrše svoju dužnost. Revolucionarno raspoloženje toliko je zahvatilo mase da su se i odluke organa vlasti o vršidbi, mobama, dobrovoljnim prilozima itd. izvršavale sa vojničkom tačnošću i odlučnošću. Seoski odbori (vijeća) i sami su bili organizatori ovakvih zborova u svojim selima. »Gerilac« donosi tih dana članak o velikom uspjehu narodnog zbora održanog u Bastasima 10. avgusta, u kome se između ostalog kaže: »Dužnost je političkih sekretara¹⁾ da u zajednici sa narodnooslobodilačkim odborima organizuju takve zborove na svojim sektorima, dužnost je naših junačkih odreda da naše zborove čuvaju kao što čuvaju naša sela i naša žita, dužnost je sviju nas da se brinemo da riječ slobode i istine dospije i u najzabačeniju seosku kolibu, do svačijeg poštenog uha«²⁾.

Ona je tih dana zaista zapljusnula svaki kutić Drvara i okoline. Po selima kolaju leci, drže se predavanja, organizuju sijela, itd.

Do polovine avgusta Vojnorevolucionarno vijeće je bilo obavilo veliki dio posla u organizovanju nove narodne vlasti. Istina, kad je riječ o tome, može se primijetiti da je taj proces više išao u širinu nego u dubinu. I komesarijati u gradu, i vijeća po selima, nisu imali programe i planove svojih akcija, čak ni Vojnorevolucionarno vijeće nije imalo svoj statut³⁾. Iako je u gradu Drvaru bila uzdrmana stara ekonomska osnova, način organizovanja društvene proizvodnje nije mogao biti promijenjen, jer to ni vojnopolitičke prilike nisu dozvoljavale. Na selu je ekonomska osnova ostala netaknuta, ukoliko se ne uzme u obzir jedan broj mlinova koje je vojska uzela pod svoju kontrolu. Tako Štab Drvarske brigade naređuje da se mlinovi u selu Smoljan stave na raspolaganje vojsci, i u tome cilju da se stvori »seoski odbor od poštenih domaćina koji će rukovoditi ovim poslom«⁴⁾.

Ali dok je trajalo revolucionarno raspoloženje, dotle se navedeni organizacioni nedostaci nisu primjećivali. Kasnije, kada ono pod spoljnim udarima popusti, nastupiće druga situacija u svim oblastima života i rada. Ipak je ovaj dvomjesečni period »drvarske republike«⁵⁾ bio najjači uzras revolucionarne svijesti masa u ustanku u B. krajini.

31. avgusta Vijeće je na javnom zboru položilo račune o svom radu. Pored izvještaja o privrednoj, političkoj i drugoj aktivnosti, tu su objavljene i organizacione mjere koje je Vijeće preduzelo na jednom »internom sastanku« održanom prije nekoliko dana. Prihvaćen je predlog da se Vojnorevolucionarno vijeće kompletira izborom još 32 vijećnika. Ove mjere su preduzete na sugestiju Marka

¹⁾ Ovaj naziv je bio u upotrebi samo na području drvarske opštine, od 20. avgusta do 10. septembra 1941. godine, kada je uveden naziv »politički komesar«.

²⁾ Članak iz »Gerilca« br. 5, 10. avgust 1941. Zbornik IV/1, str. 52.

³⁾ Statut je tek počeo da se stvara na inicijativu M. Oreškovića, koji je tih dana boravio u Drvaru. »Četrdeset godina«, Zbornik sjećanja... knjiga 7, str. 21.

⁴⁾ Zbornik, IV/1, dok. 187, str. 414.

⁵⁾ Narodnooslobodilačko vijeće u Drvaru, »40 godina«, Zbornik sjećanja, knjiga 7, str. 21. Tu se ističe uobičajenost već navedenog naziva u to vrijeme.

Oreškovića, koji je aktivno učestvovao u radu Vijeća. Na javnom zboru izabran je i Narodni sud.

Interesantno je istaći kako je došlo do ove promjene. Na »interni sastanak« Vijeća bili su pozvani ugledni ljudi sa terena drvarskog sreza. Njihov sastav je bio i nacionalno, i socijalno, i politički raznolik. Pozvani su: Dane Mandić, predstavnik samostalaca; Simo Tomić, zemljoradnik; Teodosije Rodić, zemljoradnik; Rozek, predstavnik Hrvata, inače službenik u Direkciji željeznica; Dragan Šrdić, učitelj-predstavnik građana; Sava Petković, trgovac — gostioničar; Jandrija Tomić, seljak; Stevan Bojić, seljak; Petković Đuro, seljak; Trifun Prpa, seljak; Vid Rađenović, seljak itd.¹⁾

Kao što vidimo, sastav Vijeća je vidan dokaz široke antifašističke platforme ustanka.

Uskoro je Narodnooslobodilačko vijeće izdalo posebna uputstva u kojima su bili formulisani zadaci novoizabranog Opštinskog komesarijata i seoskih vijeća. Opštinski komesarijat je uspješno organizovao ishranu za 400 izbjeglica iz Like²⁾ i za oko 300 deportiraca iz Slovenije. Formirane su posebne kuhinje za Ličane, posebne za Slovence, a jedna kuhinja je organizovana za djecu. Komesarijat je imao komesare za javnu bezbjednost, za ishranu, za komunalnu politiku, kao i nekoliko članova sa sektorskim zaduženjima, koji su u Opštinskom komesarijatu predstavljali neka sela i gerilske odrede³⁾.

Za vrijeme dvomjesečne slobode u Drvaru je organizovan intenzivan kulturni život: formirana je kulturno-prosvjetna ekipa od 40 omladinaca i omladinki, koja se više puta pojavljivala pred narodom sa skečevima, recitacijama i drugim priredbama. Za to vrijeme u gradu je štampano i rastureno sedam brojeva lista »Gerilac«, organa Štaba gerilskih odreda.

Revolucionarno raspoloženje masa Drvara i okoline obuhvatilo je i ostale centre i njihovu okolinu na drvarskom operativnom području. I ne samo na tom teritoriju. Kasnije se primijetilo da su drvarske forme organizacije vlasti postale ugledni primjer u drugim regionima Bosanske krajine. Ali to ne govori toliko o specifično dobro organizovanoj vlasti (prije svega centralnoj) u Drvaru, koliko o činjenici da je Drvar prvi pobjedonosno razvio ustaničku zastavu, pa su se drugi krajevi ugledali na njega. I kada ustanak u Drvaru uđe u fazu prolazne krize (krajem septembra), i veliki dio njegovih političkih kadrova pređe na druge terene Bosanske krajine, iskustvo iz Drvara biće aktuelno.

Snažan uticaj iz Drvara osjećao se naročito na terenu Štaba gerilskih odreda, na Bosanski Petrovac. Pojačanja od 8 do 10 bataljona, koja je neprijatelj uputio krajem jula i početkom avgusta u Bosansku krajinu, nisu bila dovoljna da suzbiju ustanički pokret u

¹⁾ Zajedničke izjave učesnika ustanka date 1951. godine. Memoarska građa, Arhiv Instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta, Sarajevo, inven. br. 9817, str. 45. (u daljem izlaganju MG AI Sarajevo).

²⁾ Odnosi se na izbjeglice iz Ličkog Petrovog Sela koje su ustaše protjerale pošto su poklale odrasle članove.

³⁾ Mišković: Ustanak na jugu Bosanske krajine, Zbornik Krajiških muzeja B. Luka 1962, str. 220.

ovom kraju. Ustanici su uspješno odbijali napade i uspjeli da dugo drže u blokadi neprijateljske garnizone u Bosanskom Petrovcu i Kulen-Vakufu. Ovdje je vojna situacija bila lošija nego u Drvaru, što će imati vidan odraz i na organizaciju pozadine. Prve odbore narodne vlasti ovdje su postavili vojni štabovi, pa je njihova zavisnost od vojnih organa bila velika. Masovnije organizovanje NOO po selima bosanskopetrovačkog sreza odvija se između 10. i 30. avgusta¹⁾. Postavlja se pitanje zašto su vojni faktori bili glavni organizatori narodne vlasti? Odgovor je moguće naći samo u analizi organizacionog i političkog stanja narodnooslobodilačkih snaga u ustanku. Ako se uzme u obzir činjenica da su najsvjesniji predstavnici sredine u vrijeme ustanka najviše bili angažovani na vojnim zadacima, onda je jasno što se organizovanje prvih organa vlasti smatralo kao sastavni dio te njihove djelatnosti. Prvi organi narodne vlasti zbog specifičnih uslova djelovanja bili su prije svega vojno-revolucionarni organi, organi naoružanog naroda. Mase su bile svjesne da oni samo kao takvi mogu opstati. Otuda i »ravnodušnost« u pogledu naziva. Važnija je bila njihova trenutna svrsishodnost. Tako je inicijativom masa na terenu VI odreda, bataljona »Sloboda«, bila uspostavljena institucija »žandarmerije«²⁾. Tek je intervencijom Štaba bataljona to ukinuto. Ne radi se ovdje o nastojanju starih snaga da restauriraju preživjele forme, nego o običnom nesnalaženju u novonastaloj situaciji. Ili, uzmimo jedan drugi oblik ovog nesnalaženja. U selu Bunarevi, kraj Oštrelja, funkciju vlasti vrši knez. Sa njim i dotična vojna komanda održava vezu kao sa predstavnikom sela³⁾.

Dokumenti dozvoljavaju da se konstatuje da su se NOO i ovdje kao i u drugim mjestima stvarali bez nekih naročitih priprema. To važi i za sela u kojima su djelovali gerilski odredi i gdje su pod njihovim uticajem odbori stvarani neposredno i prvenstveno iz ekonomskih razloga, i za sela gdje je uticaj narodnooslobodilačkih snaga bio slabiji. Razlika je bila samo u tome što su u drugom slučaju odbornici bili obično imenovani. Uzmimo jedan takav primjer: »Okolo 15. avgusta drug Ilija Došen sa Svetkom Kačarom i Tomom Moračom, otišao je u niz sela i formirao narodnu vlast«⁴⁾. Biranje se odvijalo na seoskoj konferenciji: predstavnik vojske je držao govor o značaju NOP-a, o bratstvu i jedinstvu, o ciljevima i zadacima nove narodne vlasti. Kad delegat dotične vojne komande ne bi predložio listu kandidata, iako je ona bila, u stvari, pripremljena, jedan viđeniji čovjek iz sela je istakao. Glasalo se javno, dizanjem ruku. Rijetko se dešavalo da neko od kandidata nije prošao na izboru.

¹⁾ MG AI Sarajevo, inv. broj 9831, str. 42. Konkretnih izvornih podataka o mjestima formiranja NOO nema. Svu memoarsku građu Instituta za istoriju radničkog pokreta iz Sarajeva sakupio je Vojnoistorijski Institut JNA 1951. godine putem stenografskog bilježenja razgovora sa grupama organizatora ustanka iz poedin'ih krajeva.

²⁾ Zbornik IV/1 dok. 203, str. 441.

³⁾ U dokumentu se kaže: »Najbolje bi bilo da knez sela Bunarevi dođe u Oštrelj kod civilne vlasti koja će odrediti koliko isti mogu dobiti soli«. (Zbornik, IV/1, str. 436).

⁴⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9831, str. 42.

Odbornici su imenovani na sastanku štaba jedinica, koji bi ili pozvao predviđene odbornike, ili bi ih naknadno obavijestio o njihovom imenovanju.

Rad odbora u bosanskopetrovačkom srezu bio je gotovo indentičan sa radom odbora u drugim krajevima; ishrana odreda, briga o zbjegecima (podizanje baraka i organizovanje prehrane), pomoć porodicama poginulih ili onih čiji su hranioći bili na frontu, nabavka i pravilna raspodjela soli itd. Bilo je dosta slučajeva rješavanja građanskih sporova¹).

U formiranju narodne vlasti veliku ulogu igrale su i organizacije KP. Istina, rjeđe neposredno, jer partijske organizacije nisu djelovale kao izolovani organizacioni faktor; one su za čitavo vrijeme NOP-a bile snaga koja je usmjeravala progresivan tok ustanka. Pošto su vojne obaveze neminovno dolazile u prvi plan, zadaci partijskih organizacija na planu organizovanja borbe bili su isti kao i zadaci vojnih faktora. Zato se rad partijske organizacije, kao politički samostalnog faktora, na bosanskopetrovačkom srezu osjećao tek onda kada se ustanički zanos stabilizovao, vojne prilike konsolidovale, pa su svi forumi mogli staloženije da analiziraju situaciju. A i tada partijski forumi više djeluju kao inicijativni nego kao izvršni organi. To je prije svega zato što u većini sela nisu postojale partijske ćelije, a zatim i iz konkretnih političkih razloga: da neposrednim akcijama ne bi kompromitovale široku antifašističku platformu NOP-a. Tako Sreski komitet KPJ za Bosansko Grahovo donosi odluku o formiranju »mjesne političke vlasti« u Oštrelju, ali je odluku sproveo u djelo Štab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu. Štab određuje tri člana političke vlasti, za koje se kaže: »Imenovani će vršiti punu političku vlast, a za svoj rad biće odgovorni svojim životom i imovinom, a stajaće pod kontrolom ovdašnjeg rukovodstva«²).

Preokupiranost vojnih i partijskih organa problemima koji su bili u isključivoj nadležnosti organa vlasti uskoro se pojavila kao teret. Vodeći danonoćne borbe jedinice su objektivno bile u nemogućnosti da se svestrano angažuju na ovom planu. Pošto je glavna aktivnost organa vlasti bila snabdijevanje vojske, to su se masama oni predstavljali više kao vojnopozadinski organi nego kao politički predstavnici sredine. S druge strane, i vojni organi su se dugo ponašali kao njihovi naredbodavci. Nije rijedak slučaj da se vojne vlasti nisu ni trudile da prenesu funkcije vlasti na posebne organe, ili da oklijevaju sa stvaranjem odbora. Sve je to kod masa radalo sumnju u političku samostalnost i efikasnost organa vlasti. Drugim riječima, u očima masa se javljaju dva faktora vlasti: faktor broj 1 — vojni organi, i faktor broj 2 — NOO. Pošto je prvi bio uticajniji i, često, bez znanja NOO donosio odluke, to se građani prije svega obraćaju vojnim organima. Zbog svega toga, u cilju rasterećenja

¹) Zbornik IV/1, dok. br. 200, str. 436.

²) Zbornik IV/1, dok. 16, str. 49.

svojih jedinica na ovom planu, Štab Prvog bataljona »Sloboda«¹⁾ obavještava svoj Treći odred da je osnovan Odbor za ishranu stanovništva sreza Bosanski Petrovac. »Obavještavamo vas, drugovi, da je osnovan Odbor za ishranu našeg petrovačkog stanovništva, tako da se pojedine komande rasterete i da se dužnost prenese na tijelo koje će jedino o tome voditi računa«²⁾.

Na taj način je centralizovana osnovna djelatnost Odbora u bosanskopetrovačkom srezu. Ali ni kasnije vojne jedinice neće biti isključene iz tog rada. Intendanti pri štabovima se često i kasnije neposredno snabdijevaju namirnicama, ili samostalno rješavaju građanske sporove.

Ustanak u Drvaru imao je veliki odjek i u Glamoču, Livnu, Duvnu, Kupresu i drugim mjestima. Treba istaći da je ovdje uticaj Partije pred rat bio dosta slab: ni u Duvnu ni u Glamoču, ni u Kupresu do rata nije bilo partijskih organizacija (ćelija). Samo je u Livnu postojala partijska ćelija, koja je bila pod rukovodstvom Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju. Osim toga, u svim ovim centrima i njihovoj okolini bio je jak uticaj Hrvatske seljačke stranke, pa su zbog njene proustaške politike u ustanku, ustaški elementi uspjeli proširiti svoj uticaj. Zato je ustanak bio masovan samo u krajevima gdje je živjelo kompaktno srpsko stanovništvo.

U Glamoču je taj pokret bio dosta masovan. Ustanci su uspjeli osloboditi i sam grad, ali su ga poslije dva dana ustaše povratile. Još za vrijeme dvodnevnog boravka u Glamoču ustaničke snage su uspostavile komandu koja je vršila »sve funkcije i vojne vlasti«³⁾.

Iako su čitav avgust trajali ustanički napadi na Glamoč, dosta je urađeno na stvaranju narodne vlasti i po selima. Jedinice su neposredno, svaka na svom području, stvarale od tih lica odbore, koji su se nazivali ekonomsko-poljoprivredni odbori. Ovakvi odbori stvoreni su u Štekerovcu, Mliništu i Popovićima⁴⁾. I oni su bili okupirani sličnim poslovima kao i oni u drvarskom i bosanskopetrovačkom srezu. U septembru se stvaraju opštinska vijeća koja su sastavljena od predstavnika seoskih odbora. Predsjednik vijeća se nazivao komesar. U ovim nazivima treba tražiti veliki uticaj ustaničkog Drvara, jer su ovi krajevi operativno bili objedinjeni sa Drvarom, a i geografski vrlo bliski. Taj uticaj se i praktično manifestovao: 9. septembra Komesarijat opštine Prekaja obavještava Štab Drvarske brigade da je zakazao narodni zbor za 11. septembar⁵⁾. Na tom zboru, pored pretresanja mnogih tekućih pitanja, izabran je i Narodni sud. U Prekaji je formiran radni bataljon, koji je imao

¹⁾ Po naređenju Glavnog štaba NOPO polovinom avgusta izvršena je reorganizacija gerilskih odreda. Tada je prestao da postoji Štab gerilskih odreda za Bosanski Petrovac i okolinu, a mjesto njega je formiran bataljon »Sloboda« sa pet odreda (četa).

²⁾ Zbornik IV/1, dok. 192, str. 420.

³⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9708, str. 4.

⁴⁾ MG, Muzej revolucije Sarajevo, br. 11432/52. Memoarsku gradu Muzeja revolucije iz Sarajeva čine izjave i dopisi upućeni Komitetu za zakonodavstvo pri Vladi BiH 1946-49. godine radi prikupljanja materijala za izložbu o narodnoj vlasti, koja je 1950. godine otvorena u Sarajevu.

⁵⁾ Zbornik IV/1, dok. 111, str. 258.

zadatak da pokupi žito po Glamočkom polju¹). U ovakvim situacijama, kada je bilo potrebno brzo djelovati, funkcije vlasti nisu mogli vršiti samo predstavnički politički organi: to je u prvom redu bila briga vojnih organa, pogotovo ako se uzme u obzir da su odbori vlasti morali biti ekonomski organi samog fronta.

U avgustu i septembru u selima glamočkog sreza odvija se intenzivna politička aktivnost; po selima se drže javni zborovi, predavanja. U tom periodu širi se i mreža povjerenika po selima. Ali, njihov rad rječitro govori o njihovoj političkoj neizgrađenosti, neinicijativnosti i jednostranosti. Oni su prije svega izvršni organi partizanske vojske.

I ustanak u livanjskom srezu bio je prije svega samoodbrambeni pokret srpskih masa pogođenih junskim pokoljima u kome KPJ brzo zauzima rukovodeću ulogu. Ustanak je počeo krajem jula. U drugoj polovini avgusta gerilski odredi sa teritorije Livna bili su pod operativnom komandom Štaba brigade gerilskih odreda za oslobođenje krajeva Bosne i Like. U njima su veliku ulogu odigrali aktivisti koje je uputio PK za Dalmaciju²). Livanjski odred je u septembru imao dosta široku slobodnu teritoriju, koja je obuhvatala sela Stojkoviće, Guber i Psulje, zatim Gornje glamočko polje, visoravan Gruzi, kao i sela u Kupreškom polju.

Iz oskudnih dokumenata ne da se zaključiti kada su počeli da se stvaraju prvi organi pozadinske vlasti, ali se sigurno zna da oni krajem 1941. godine postoje u svakom selu slobodne teritorije u licu povjerenika³). Takvi povjerenici stvoreni su u oslobođenim selima: Šejkoviću, Guberu, Čaprazlije, Kazancima, Bastasima, Vrbici, Radanovcima, Bogašima i dr.⁴). Čak su bili izabrani povjerenici i za neka oslobođena sela livanjskog sreza. Kao u Potočanima, Podgradini, Zagoričanima, Dobrom, Vidoviću, Bila, Zastinju i dr. U gradu Livnu postojao je ilegalni NOO koji je prikupljao hranu, oružje, sanitetski materijal i drugo za Livanjski odred⁵).

Nigdje nije potencirana razlika između naziva povjerenici i naziva NOO. Vjerovatno u funkcionalnom smislu u početku te razlike nisu ni postojale, ali su u nekim krajevima one u pogledu organizacione strukture uočljive: dok NOO predstavljaju završni oblik osnovnih ćelija vlasti, dotle se povjerenici postavljaju u mjestima gdje ustanička kontrola nije bila sigurna, ili gdje okolnosti nisu dozvoljavale da se izaberu NOO. Izgleda da su povjerenici više zavisili od vojnih komandi i da je njihova osnovna funkcija bila snabdijevanje vojske hranom. Vjerovatno da i ovdje ta razlika nije imala samo formalno značenje, pogotovu ako se uzme u obzir dosta nestabilna politička situacija.

¹) Isto, str. 436—437.

²) MG, Muzej NOB-e, Split. Razvoj NOP-a na teritoriji Livna. Gradu je prikupio i sredio direktor Muzeja Katunarić, inače neposredni učesnik u ovim događajima.

³) Naziv povjerenici ovdje se zadržao sve do juna 1942. godine. MG AI Sarajevo, inv. br. 9709, str. 12.

⁴) Hronika o događajima u Livnu i okolini. Muzej NOB-e, Split.

⁵) Isto.

2. Prvi organi narodne vlasti u podgrmečkom ustaničkom okrugu

Ustanak u Podgrmeču izbio je 29. jula. Prvog dana su napadnuti manji ustaški logori i žandarmerijske stanice. 30. jula na ustanak su se masovno digla sva sela pod Grmečom. Brzo su likvidirane sve žandarmerijske stanice, porušene TT linije, na nekoliko mjesta je presječena pruga Bosanski Novi — Bosanska Krupa — Bihać, kao i putovi Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac i Ključ — Bosanski Petrovac. Neprijateljski garnizon u Bosanskom Petrovcu bio je odvojen od pozadine prostranom oslobođenom teritorijom koja je obuhvatala oko 80.000 stanovnika¹⁾.

Zbog odsustva zajedničke komande, ustaničke jedinice su nekoordinirano djelovale. Ali prvih dana u vrijeme opšteg revolucionarnog raspoloženja taj nedostatak se nije mnogo osjećao. Na ovom terenu nije bilo ni dovoljno iskusnih kadrova, pa politički rad nije bio sistematski organizovan. Razumljivo je onda što se prvih dana i organizaciji pozadine nije poklanjala puna pažnja. Jedinice su neposredno učestvovala u svom snabdijevanju hranom, a često, zbog »ratovanja na smjenu«, borci su se snabdijevali u svojim kućama. Kada je prvi ustanički zanos prošao, ukazala se potreba za boljom centralizacijom komandovanja i za sistematskim organizovanjem pozadine. Tako je 20. avgusta formiran Štab gerilskih odreda Krupa i Sana²⁾, koji odmah počinje rad na uspostavljanju pozadinskih vlasti.

U avgustu su u mnogim selima od strane vojnih komandi postavljeni povjerenici. Rijedak slučaj je bio da su oni birani. U drugim selima u početku i nema povjerenika, nego sve funkcije vlasti neposredno vrše vojne komande. Funkcija vlasti prvih dana ustanka se često smatrala kao sporedan zadatak, pa su za nju određivani ljudi nesposobni za borbu. U selu Kozin povjerenici su određeni tek 26. septembra: »Od ljudi nesposobnih za borbu, na primer: šepavih, ćopavih, mladih od 20 godina i starijih od 50 godina, ima se organizovati pomoćna radna vojska koja će patrolirati po selima i obrađivati njive. Komandir ili vodnik neka odredi starješinu sela koji će voditi pozadinske dužnosti i brigu oko obrade imanja³⁾.

U nekim selima povjerenika su postavljale na brzinu ustaničke komande. Tako je na narodnom zboru izabran odbor u Lušci Palanki.

Savremenici (učesnici u ustanku) iz Sanskog Mosta sjećaju se da su po naređenju vojnih vlasti u prvoj polovini septembra, a negdje i kasnije, po selima postavljena »po tri do pet povjerenika — odbornika, koji su ujedno i vršili funkciju organa narodne vlasti«⁴⁾.

¹⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9782, str. 11.

²⁾ Dokumentat gerilskog odreda Kozin, orig. u Arhivu muzeja Pounja, Bihać, br. 211. Isto tvrdi i Danko Nedimović, jedan od prvih odbornika u Podgrmeču, u usmenoj izjavi datoj avgusta 1963.

³⁾ Muzej revolucije, Sarajevo. Izjava iz 1946. god. br. 11489/52.

⁴⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9794, str. 13—14.

U Mrkaljima kod Sanskog Mosta povjerenik je po naredbi partizanske komande određen tek 25. septembra¹⁾. Tek krajem septembra počinju masovni izbori NOO.

U selima na području Kotor-Varoši usljed nesređenih prilika do novembra nisu mogli postojati organi narodne vlasti. Zato su u nekim selima postavljeni ilegalni povjerenici još u septembru. Takvi odredi postojali su sve do novembra u Bastaji, Imljanima, Grabovici, Vlatkovićima, Kragujevom Brdu i dr. Od novembra oni djeluju legalno²⁾.

Zadatak ovih povjerenika, kao i u drugim mjestima, bio je snabdijevanje vojske, organizacija sklanjanja žita ispred neprijatelja, organizovanje vršidbe. U njihovoj nadležnosti bile su i funkcije održavanja reda u pozadini. Ali tu oni djeluju zajedno sa vojnim, odnosno vojnopozadinskim organima.

I na području Bosanske Krupe bila je slična situacija. Prvi povjerenici su obično birani aklamacijom na seoskim konferencijama pod neposrednom kontrolom ustaničkog štaba³⁾.

Zavisnost organa vlasti od vojnih komandi bila je izrazita na čitavoj teritoriji Podgrmeča. »Uglavnom je kadar u cjelini odbornike smatrao vojnim pomagačima, što su oni u jednu ruku tada i bili. Glavna briga tadašnjih odbora bila je snabdijevanje naših tada još malih jedinica hranom, odjećom i ostalim potrebama«⁴⁾. Nije rijedak slučaj da i sami odbornici nisu pravilno shvatili svoj položaj. »Mnoge je taj njihov položaj uobrazio, a zatim je nastalo udaljavanje od naroda, drugi su shvatili svoj položaj kao vojni poziv, poziv sa kojim se nije trebalo ni najmanje igrati«⁵⁾.

Ovakve pojave nisu bile rijetke. Možda su na Podgrmeču prvih dana ustanka bile izrazitije nego u drugim krajevima, zbog nedostatka dovoljnog broja sposobnih kadrova. Osim toga, i taj mali broj je bio okupiran vojnim zadacima, pa pitanjima pozadine nije poklanjana dovoljna pažnja. Zato je i bilo slučajeva zloupotrebe vlasti⁶⁾.

U krajevima prema Bosanskom Novom situacija je bila lošija zbog blizine jakih ustaških uporišta, pa su akcije ustanika uglavnom ograničavane na prugu B. Krupa — B. Novi. Ali i tamo su u oslobođenim selima postavljeni povjerenici, uglavnom krajem avgusta i u septembru. U nekim još neoslobođenim selima bili su određeni ilegalni povjerenici, kao npr. u selu Rakovicama⁷⁾.

Govoreći o ovom dvomjesečnom periodu komesar I krajiškog odreda⁸⁾, koji je operisao na ovom području, kaže: »Nije postojala ni civilna vlast nekoliko mjeseci«⁹⁾. Ne može se reći da ona apsolutno nije postojala, ali je činjenica da je njena organizovana djelatnost i samostalnost u to vrijeme bila dosta slaba. Takvo stanje diktirano

¹⁾ Dokument Gerilskog odreda Mrkalj, Muzej Pounja, Bihać (orig.) inv. br. 182.

²⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, izjava iz 1946. g. br. 11506/52.

³⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — izjave iz 1946. g. br. 11444/52.

⁴⁾ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (Arhiv VII), reg. br. 1/1—27, k-1469.

⁵⁾ Isto.

⁶⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9812, str. 5.

⁷⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — izjava iz 1946. g. br. 11444/52.

⁸⁾ Radi se o kasnijem komesaru Prvog krajiškog odreda Velimiru Stojniću.

⁹⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9826, str. 6.

je i prilikama koje su nastale poslije ustaških pokolja. U masama je zavladała sumnjičavost, nepovjerenje, a bilo je i pojava kukavičluka. Pojavile su se i tendencije izolacionizma: svako selo je nastojalo da živi za sebe. Zato su ovdje noćne seoske straže imale izvanrednu ulogu, za razliku od drugih krajeva. Sem toga, bila je zavedena i striktna kontrola kretanja ljudi putem izdavanja propusnica. Takvo stanje trajalo je do pred kraj septembra mjeseca. S obzirom da je dosta široka slobodna teritorija obezbjeđivana dugim ustaničkim frontom, koji je počinjao od Bihaća, desnom obalom Une, iznad Bosanske Krupe, Radića, Novske, pa prema Sanskom Mostu i Budimljić Japri, i sam proces stvaranja narodne vlasti se odvijao u nenormalnim uslovima, kao na frontu. Tu leži osnovni uzrok nestabilnosti vojnopolitičkih prilika. Ipak, krajem septembra ustanak ulazi u zreliju fazu. Na ovaj teren pristižu novi partijski kadrovi iz Drvara i drugih krajeva. Stihijsku disciplinu pozadine nužno treba osmisliti; nameće se pitanje »kako«? javlja se mišljenje »na dugi rok«. Od kraja septembra se intenzivira politička propaganda, što doprinosi buđenju revolucionarne svijesti pozadine. U vezi sa time i proces stvaranja nove vlasti odvija se lakše. Tada počinje proces izbora NOO. Na to je veliki uticaj imalo septembarsko savjetovanje u Majkić-Japri, koje je specijalno bilo posvećeno pitanju izbora NOO.

Ustanak u bližoj okolini Bihaća¹⁾ i, posebno, u Cazinskoj krajini, odvijao se u vrlo teškim uslovima. Sve do novembra 1942. veći dio ove teritorije bio je pritisnut ustaškim terorom. Uticaj iz Krajine na prilike u ovim krajevima bio je neznatan. Blizina tako kompaktnih ustaničkih područja, kakva su bila Banija, Kordun i Lika, opredijelila je ove krajeve na vezu sa njima. Već u samom početku ove oblasti su došle pod Okružni komitet za Karlovac, a kasnije pod OK za Baniju. Uticaj iz Banije išao je preko Hrvatske Bojine, na Vrgin Most i Bužim, i preko Dobretina na Banjane, a uticaj iz Korduna — od Slunja na Kladušu, i od Kordunskog Ljeskovca i ličkog Petrova Sela²⁾.

I formiranje prvih organa narodne vlasti vrši se pod tim uticajem. Prvi odbori su bili imenovani. U Bosanskoj Bojni i Gradini imenovanje je obavljeno na taj način što je 20 ljudi pozvano u selo Kobiljak, gdje se nalazilo sjedište partizanske čete, i tu su između sebe izabrali odbornike³⁾. Odbori vlasti su izabrani samo među srpskim življem, koje se ispred ustaničkih pokolja povuklo prema Kordunu i Baniji i stavilo pod zaštitu tamošnjih partizanskih jedinica. Naročito je prvi Kordunaški partizanski odred radio na organizovanju

¹⁾ Teritorija južno od Bihaća bila je povezana sa Podgrmečom, kako u vojnom, tako i u političkom pogledu.

²⁾ Do početka 1942. g. jedina veza sa ovim krajevima bio je Huska Miljković, tada poznatiji partijski radnik.

³⁾ Muzej revolucije, Sarajevo. MG — izjave iz 1946. br. 11444/52. Arhiv VII, reg. br. 1/1-27, k-1469.

vlasti. Pod njegovim uticajem do novembra mjeseca 1941. g.¹⁾ izabrani su NOO u selima: Vrelo (koji je obuhvatio Vrelo, Gatu i Osredak)²⁾, zatim u Crnaji i Rujnici (mjesno područje Tržac) i Crkvini³⁾. Novembra mjeseca biraju se odbori u srezu Vrgin Most i Daruvar⁴⁾.

3. Prvi organi narodne vlasti na kozarskom ustaničkom području

Ustanak na Kozari bio je masovan. Prvog dana (30. jula) oslobođena je Bosanska Kostajnica i Dobrljin, porušene su instalacije u rudniku Lješljani, zauzeta željeznička stanica Svodna i Dragotina, prekinuta pruga Bosanska Kostajnica — Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka. Ustaničnici su opkolili i Bosansku Dubicu.

Iako odmah nije stvorena stabilna slobodna teritorija, pitanjima organizovanja pozadine od prvog dana poklanjana je puna pažnja. Još dok su trajali frontovi, preduzimate su mjere za izbor povjerenika po selima, a negdje, gdje su to prilike dozvoljavale, birani su i prvi NOO (npr. u prvoj polovini avgusta u selu Jelovac kod Prijedora, a u selu Vodićevu kod Bosanskog Novog, oko 5. avgusta⁵⁾). Povjerenici i prvi odbornici birani su po instrukcijama vojnih komandi. Izbor je vršen na seoskoj konferenciji, javnim glasanjem, u prisustvu predstavnika vojske, ali je u prvim danima bila dosta česta praksa imenovanja povjerenika⁶⁾. Zadaci ovih prvih organa, kao i u drugim mjestima, bili su snabdijevanje fronta hranom, odjećom, organizovanje rada i reda u pozadini itd. Činjenica da je uz prve povjerenike, odnosno prve NOO, po selima biran i narodni sud, koji je imao zadatak da kažnjava razne građanske i političke prestupnike⁷⁾, govori da djelatnost organa vlasti nije bila jednostrana.

U selima oko Prijedora povjerenici su organizovali tri zajedničke kuhinje. Organizovana je i zajednička žetva i vršidba⁸⁾. Organizovanje zajedničkih kuhinja nije bilo samo za kozarski kraj karakteristična pojava. I u Drvaru i na Podgrmeču, u prvim datumima ustanka, vojska se uglavnom hranila na zajedničkim kazanima. Pošto nije bilo pekara — pečenje hljeba je organizovano po seoskim kućama. U organizovanju tog posla prvi narodni povjerenici su imali prvorazrednu ulogu.

U selima bosanskonovskog sreza glavnu ulogu u formiranju NOO imale su partizanske čete. Odmah u početku ustanka, dok je

¹⁾ Institut za proučavanje radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, MG — br. 13/4-6.

²⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — izjave iz 1946. g. br. 11427/52.

³⁾ Isto.

⁴⁾ Institut za proučavanje radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, br. 13/4-6.

⁵⁾ Materijali za hroniku Prijedora, Muzej B. krajine B. Luka, F-Z 550. MG AI Sarajevo, inv. br. 9788, str. 28 i 9789, str. 25.

⁶⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9818, str. 1 i 9789, str. 25.

⁷⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9789, str. 25.

⁸⁾ Izvještaj sekretara Obl. komiteta za Bosansku krajinu Pokrajinskom komitetu. AI Sarajevo kat. br. 15, str. 2.

Bosanska Dubica bila opkoljena, iza fronta su formirani NOO-i u selima: Strigovi, Čitluku, Devetacima, Gornjem Vodićevu i Kuljanima¹⁾. U oktobru 1941. g. imenovan je prvi seoski NOO za selo Gornje Veriće, nešto kasnije za Donje Veriće. Veliku ulogu u formiranju NOO-a imao je Mladen Stojanović, koji je tih dana po zadržatku obilazio kozarska sela pa se zahvaljujući njemu još više pospješio rad na formiranju NOO. U novembru se pristupa njihovom javnom izboru. Odbori su radili na snabdijevanju fronta životnim namirnicama, podizanju logora za smještaj vojske i izbjeglica, što će u avgustu biti još aktuelnije zbog neprijateljske ofanzive na Kozari.

Karakteristično je istaći da su u nekim selima odbori vlasti nastavili djelatnost ranijih vojnih komiteta koji su bili stvoreni u predustaničkim danima radi prikupljanja ratnog materijala itd. Takvi odbori su djelovali u bosanskodubičkim selima Međuvođu, Dvorištu, D. Jelovcu, Janjići, Strigovi, Čitluku, Ušlivcu i Slabinji²⁾.

Poslije formiranja Štaba Kozarskog partizanskog odreda³⁾ koji je objedinio vojnopolitičke akcije na terenu kozarskog okruga, i rad organa narodne vlasti postaje uspješniji. Raznim uputstvima nižih vojnih organa koja se, iako uzgred, dotiču pitanja narodne vlasti, počinje se usmjeravati njihova djelatnost na čitavom području, više povjereništava po selima počinje da ustupa mjesto NOO-ima.

Ali takve tendencije uskoro sprečava neprijateljska ofanziva, koja krajem avgusta razbija kozarske ustaničke frontove. Čim su frontovi razbijeni, i organi vlasti u više sela prestaju da rade. Većina odbornika povukla se sa vojskom na Kozaru, a samo je jedan mali broj nastavio ilegalni rad. Ali i tada veza sa pozadinom nije bila potpuno prekinuta.

Pogrešno bi bilo rad prvih organa vlasti izdvojiti iz sistema političkih akcija u prvim danima ustanka. Ono što privlači našu pažnju jeste metod kojim revolucionarne snage obezbjeđuju svoj uticaj u njima i posebno svijest tih snaga o njihovoj revolucionarnoj misiji. U prvom periodu postojanja NOO ta svijest je bila diktirana vojničkom opravdanošću, pa su i NOO bili samo jedna forma toga cilja. Uporedo sa stabilizacijom ustanka raste i svijest o vojnopolitičkoj i ekonomskoj svrsishodnosti prvih organa vlasti. Prema tome, ne može biti »privremenih« i »pravih« organa narodne vlasti, postoje samo razlike u stepenu organizovanosti i funkcionalnosti. Dakle, postoji samo jedan proces — sa više specifičnih perioda, nerazdvojno povezan sa procesom NOR-a, sa njegovim periodima uspona i kriza (ali ne i vraćanja), sa procesom sazrijevanja društveno-političke svijesti.

¹⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9775, str. 1 i 2.

²⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — Izjave iz 1949. g. br. 11640/52.

³⁾ Štab je formiran 15. avgusta 1941. godine na Kozari.

4. Prvi organi narodne vlasti na terenu centralne Bosne i Manjače

Pripreme za ustanak u centralnoj Bosni¹⁾ bile su blagovremeno obavljene. Još poslije savjetovanja u Trešnjevki Oblasni komitet za B. krajinu uputio je dio svojih kadrova u centralnu Bosnu. Iz partizanskog logora na Šehitlucima vršene su neposredne pripreme za dizanje ustanka. Pod njegovim uticajem u centralnoj Bosni niču prve oružane grupe: u okolini Krupe na Vrbasu, Skeder-Vakufu, na Borju. Grupe se postepeno prebacuju na druge sektore, tako da je početkom oktobra ustanička aktivnost bila zahvatila čitav ovaj kraj. Neke grupe su u početku nikle i djelovale bez uticaja KP. Od kraja septembra čitava ova oblast je uključena u sastav III krajiškog NOP odreda. U njegov sastav odmah ulazi četa koja je malo ranije formirana na sektoru Tisovac—Osmača. Uskoro se formiraju i druge čete da bi se već početkom oktobra prišlo formiranju bataljona.

Ovako postepenom širenju narodnooslobodilačkog pokreta odgovalaralo je postepeno širenje organa narodne vlasti. U oblastima gdje je stvorena kompaktna slobodna teritorija narodna vlast je od samog početka ustanka bila dobro organizovana. Takav slučaj je bio sa teritorijom bliže Banjoj Luci, u Manjači, gdje se osjećao jak uticaj partizanskog logora iz Šehitluka. I u selima oko Kotor-Varoši NOO su formirani u samom početku²⁾.

Još krajem jula na sektoru Tisovac—Osmača—Starčevica formirani odbori za prikupljanje ratnog materijala, kao institucije vojnih komiteta. Mnogi od tih odbora u ustanku prerastaju u prve NOO ili povjerenike, sadržinski se prilagođavaju novim uslovima. U drugim selima odbore su određivali vojnopolički forumi još u početku ustanka. U prvim danima ustanka radili su odbori u selima: Ponir, Jagare, Lipovac, Kablovi, Javorani, Vagani, Balenići, Balte, Ljubačevo, Agino Selo, Krmine, Bočac, Skatavici, Liplje i Maslovar³⁾. Krajem avgusta izabran je odbor za selo Zaselje. Na ovom terenu formiran je i Narodni sud od 5 članova, koji je, između ostalog, izrekao i dvije smrtne kazne.

U okolini Ključa, još prvih dana ustanka, na slobodnoj teritoriji ribnične opštine i dijelovima opštine Ključ (u selima Jarice, Veleševu i Zelin, kao i u opštini Sanica) u selima Bravsko, Gornji Budelj i Međeđe Brdo), formirani su organi narodne vlasti. Izbori su obavljani na seoskim konferencijama putem javnog glasanja, u prisustvu članova partijskog komiteta i političkih komesara četa. Karakteristično je da je ovdje partijska organizacija i neposredno bila najkompletniji faktor u organizovanju izbora za NOO. Odbornici su morali podnositi zakletvu pred Kasimom Hadžićem, sekretarom OK za Banju Luku⁴⁾. U drugim krajevima partijske organizacije na tom planu ne djeluju tako neposredno, nego više preko vojnih organa.

¹⁾ Misli se na geografski pojam centralne Bosne — teritorij između Vrbsa i Bosne. Partizanski pojam bio je manji, jer je dio istočno od Vrbsa bio uključen u Bosansku krajinu.

²⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9747, str. 2.

³⁾ Zbornik IV/1, str. 486. Izvještaj Štaba NOP odreda za B. krajinu.

⁴⁾ Arhiv Instituta, Sarajevo, MG, inv. br. 3831, str. 20.

U septembru su na teritoriji bivše opštine Sanica izabrani NOO u selima: Sanici, Zavolju, Gornjem Budelju, Bravskom, Korjenovu, Prisjeki i D. Sanici¹⁾.

Na čitavoj teritoriji od Banje Luke prema Kotor-Varoši, Jajcu i Tesliću u ustaničkim danima odvijao se živ politički rad, održavane su seoske konferencije na kojima se drže predavanja, javni mitinzi, po selima se počinje organizovati i kulturno-prosvjetni rad²⁾.

Početkom septembra, u vezi sa direktivama za formiranje partizanskih četa, preduzimaju se mjere za učvršćenje pozadine, pri čemu se najveća pažnja poklanja stvaranju nove vlasti. Čim se formirala prva četa na sektoru Tisovac—Osmača—Ljubačevo, izabrani su i NOO u selima: Poniru, Jagare i Starčevici³⁾. Sličan proces odvijao se na teritorijama svih novoformiranih partizanskih jedinica. Za odbornike su birani većinom stariji ugledniji ljudi, a nije bio rijedak slučaj da se angažuje nekompromitovani odbornik predratne vlasti⁴⁾.

U okrugu Jajce do novembra nemamo organizovane vlasti. Vojska se uglavnom snabdijevala preko masovnih akcija naroda. Po seljačkim kućama pekao se hljeb, prikupljao pasulj, krompir i dr. Sve imovinske, krivične i druge sporove rješavali su vojni štabovi neposredno. U nekim selima funkcije vlasti su nastavili da vrše raniji seoski knezovi⁵⁾.

Krajem septembra 1941. g. u centralnoj Bosni je formiran Treći krajiški NOP odred: prvo je formiran bataljon koji je objedinio sve čete i grupe i ušao u sastav novoformiranog odreda. Uskoro će biti organizovano još nekoliko bataljona.

Na taj način je centralna Bosna operativno objedinjena, što će biti glavni razlog uspješnih akcija protiv neprijatelja u oktobru i novembru, a samim time i stvaranju povoljnijih uslova za organizovanje organa narodne vlasti na široj teritoriji. Ali tada je ovdje došlo do pojave četničkih elemenata: otejepljuje se grupa na čelu sa Radom Radićem, a kasnije i grupa Uroša Drenovića. Tinjala je dublja kriza koja će početkom 1942. g. izazvati teška previranja. I nacionalističko-četnički elementi⁶⁾ nastoje stvoriti svoje organe vlasti. U samom Mrkonjić-Gradu bio je formiran jedan takav odbor od četničkih elemenata koji je vodio propagandu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Odbor su sačinjavali gazde i trgovci. Pod uticajem ovog odbora, za vrijeme borbi oko Mrkonjić-Grada, grad je ostao potpuno pasivan: radnje su bile zatvorene, novac iz poreske upravo nije taknut. »Grad je bio pun svega i svačega dok su borci

¹⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — sjećanja iz 1949. g. br. 11422/52.

²⁾ MG AI, Sarajevo, inv. br. 9731, str. 20.

³⁾ Isto, inv. br. 9687.

⁴⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — sjećanja iz 1949. g. br. 11431/52. i 11576/52.

⁵⁾ Isto.

⁶⁾ Pojam »nacionalističko četnički elementi« odnosi se na političku strukturu četništva. Dio srpskih masa, izazvan ustaškim pokoljima slijepo prihvata i slijedi politiku četničkog vodstva iako de fakto usvaja samo njenu nacionalističku komponentu (u ime »prava« na revanš Hrvatima). Taj dio je u toku čitavog NOR-a nestabilan i sklon osipanju. Drugi dio slijedi svoje klasno-političke interese.

(95% seljaci) na položajima trpjeli i glad i studen, jer je baš tih dana vladalo veliko nevrjeme¹⁾).

Zbog djelovanja četnika, na terenu Ključa pa sve do banjolučke Manjače, uticaj narodnooslobodilačkih snaga počinje da opada.

PERIOD OSEKE NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA U BOSANSKOJ KRAJINI

Još se ustanak nije dovoljno ni stabilizovao kada je nastupio period prve oseke. Nju ne možemo istorijski obilježiti jednim sudbonosnim događajem opšteg značenja, jer je ona uslovljena uticajem više različitih i neistovremenih faktora:

1. Ona je rezultat nastojanja ustaško-domobranskih snaga da povrate poljuljane pozicije;

2. Ona je proizvod kompleksa spoljnih faktora, prije svega italijansko-njemačkih odnosa;

3. Ona je, unekoliko, rezultat nedovoljne idejno-političke i organizacione homogenosti široke antifašističke platforme ustanka. Ona je dokaz da rukovodeća snaga ustanka još nije bila obezbijedila svoj uticaj u svim slojevima ustaničkih masa

Za suzbijanje ustanka vlasti su angažovale 22 bataljona vojske, artiljeriju, avijaciju i tenkove, kao i mjesne ustaške jedinice (ustašku miliciju). U prvoj fazi (14-18 avgusta) trebalo je sa prostora Bosanski Novi, Bosanska Kostajnica, Bosanska Dubica i Prijedor, sa četiri bataljona ovladati planinom Kozarom, a sa prostora Bosanska Krupa, Bihać, Bosanski Petrovac, Ključ — deblokirati Bosanski Petrovac, a sa šest bataljona zauzeti Grmeč.

U drugoj etapi (10-25. avgust) trebalo je sa šest bataljona izvršiti prodor od Bosanskog Petrovca prema Drvaru, a sa ostalim snagama u gornjem toku Une i sa linije Knin—Glamoč—Mliništa—Ključ, spriječiti prodor ustanika u susjedne oblasti i ugušiti ustanak u tom dijelu Bosanske krajine, posebno u Drvaru i okolini.

U prvoj etapi neprijatelj je uspio odbaciti ustaničke jedinice od komunikacija u planinu Kozaru. Tada i neprijateljske jedinice iz Bihaća, Bosanske Krupe i Ključa, nastupajući duž komunikacija uspijevaju da u borbi kod Ripča, Krnjeuše i Bosanskog Petrovca potisnu ustanike na padine Grmeča, Osječenice i Klekovače, i da deblokiraju Bosanski Petrovac. Ali već poslije 22. avgusta ustaničke snage oživljavaju diverzije na ovom području.

U drugoj etapi najžešće borbe vođene su na pruzi Bosanski Petrovac—Oštrelj—Drvar. Bataljon »Sloboda«, koji je djelovao na tom pravcu, uspješno je spriječio prodor neprijatelja u pravcu Drvara. Ni neprijateljske snage sa linije Knin—Glamoč—Mliništa—Ključ, koje su imale da ojačaju prodor prema Drvaru, nisu imale uspjeha.

Za to vrijeme jedinice narodne vojske Janja i Plive, odbacujući neprijatelja prema Jajcu i Mrkonjić-Gradu oslobadaju Jezero i Jajce.

¹⁾ Zbornik IV/1, dokumenat 222.

Tada i ustanici iz okoline Mrkonjića zauzimaju Mrkonjić-Grad, u koji je odmah preseljen Štab NOPO za Bosansku krajinu.

Neprijatelj upućuje pojačanja prema Jajcu: 2 septembra ustaše zauzimaju Mrkonjić-Grad, a Nijemci i domobrani Šipovo, prodiru u pravcu Mliništa i spajaju se sa svojim snagama iz Glamoča.

6. septembra je na sektoru Mliništa Štab Drvarske brigade formirao Operativni štab partizanskih odreda i stavio pod njegovu komandu jedinice iz rejona Glamoča, Jajca i Mrkonjića. Ove snage, uz pomoć bataljona »Sloboda« i ustanika sa rejona Janja i Plive spriječili su prodor neprijatelja u pravcu Mliništa.

U ovim akcijama je neprijatelj popalio na stotine sela i pobio oko 10.000 ljudi.

Zbog razvoja prilika u istočnoj Bosni neprijatelj je bio prinuđen da dio snaga prebaci tamo, što je učinilo da su ustaničke snage u Bosanskoj krajini ponovo postale gospodar situacije¹).

Iako je ova ofanziva duboko zatalasala Bosansku krajinu, njene posljedice za dalji razvoj ustanka nisu bile tako teške. Ofanzivi se suprotstavio čitav narod: nije se znalo gdje počinje front, a gdje je pozadina. Ipak je ofanziva izazvala stagnaciju, pa i u razvoju narodne vlasti. Narodnooslobodilački odbori u kozarskom okrugu privremeno prestaju da djeluju; odbornici se zajedno sa vojskom povlače u Kozaru. Ali veza sa selima se za cijelo vrijeme ilegalno održavala. U nekim selima ostali su da djeluju ilegalni NOO, a u drugim su se po naređenju vojnih komandi vratili stari odbornici i nastavili svoje funkcije u ilegalnim uslovima²). Kada je ofanziva prošla, vrlo brzo je uspostavljeno staro stanje narodne vlasti.

I na terenu Podgrmeča ofanziva nije ostavila neke trajne posljedice, jer ovdje do ofanzive nemamo dobro organizovanu narodnu vlast. Tek od kraja septembra tu počinje period organizovanja stabilnih organa narodne vlasti.

Centralnu Bosnu avgustovska ofanziva nije zahvatila. Za to vrijeme ovdje su učestali napadi partizanskih grupa na neprijateljske žandarmerijske postaje, presijecanje željezničkih pruga, presretanje neprijateljskih drumskih vozila, itd. Tek u oktobru neprijatelj će uspjeti da prođe kroz ovaj sektor, ali bez težih posljedica.

U drvarskom okrugu do dolaska Italijana, krajem septembra, odvijao se intenzivan rad NOO u oslobođenim krajevima.

Najdublju krizu NOP izaziva italijanska propaganda, koja počinje da se osjeća već u toku jula i avgusta. Ali je ona pojačana onda kada su ustaško-domobranske jedinice (u avgustu) počele da trpe ozbiljne poraze. Tada Italijani preduzimaju akciju na širokom području Bosanske krajine, u saglasnosti sa sporazumom koji su 26. avgusta sklopili sa Vladom NDH i dobili pravo da okupiraju II i III zonu vojnički, a da u II-oj zoni zavedu i civilnu vlast.

Svoju akciju motivišu težnjom da zaštite srpski živalj od ustaških pokolja. Time se pred ustaničkim snagama nametnula druga solucija. Ona je odgovarala »političici čekanja«.

¹) Razvoj operacija uzet je iz »Oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije«, Beograd, 1947. g., knjiga 1, str. 79-82.

²) MG AI Sarajevo, inv. br. 9889, str. 25.

Pošto je u avgustu, prije posjedanja II i III zone, ugušila ustanak u Kninskoj krajini, italijanska vojska preduzima akciju prema Bosanskoj krajini. Već prilikom posjedanja II zone, početkom septembra, dolazi do kolebanja u ustaničkim redovima.

Partizanske jedinice su na vrijeme upozorene na nastupajuću opasnost. Izdaju se proglašeni, leci, drže predavanja po selima, iskorištavaju se sva raspoloživa sredstva za upoznavanje mahinacija neprijatelja. 21. avgusta je održano i savjetovanje ustaničkih jedinica jednog dijela Bosanske krajine i Like, na kome je analizirana sva situacija i riješeno da se preduzmu mjere protiv kolebanja u ustaničkim redovima.

Početkom septembra, zbog podvojenosti ustanka oko Bosanskog Grahova i Glamoča, Italijani bez borbe zauzimaju Bosansko Grahovo. Sve tamošnje ustaničke jedinice su se raspale. Uspostavljen je italijanski garnizon u Livnu. Time je završeno zauzimanje II zone.

Poslije izvršenih priprema, 22. septembra divizija »Sasari« preduzima akciju prema Drvaru, a 25. septembra zauzima Drvar. Istog dana i ustaško-domobranske snage iz Bihaća i Bosanskog Petrovca prodiru u Oštrelj, gdje se sastaju sa divizijom »Sasari«. Do 18. oktobra Italijani su zauzeli Bihać, Bosansku Krupu, Bosanski Petrovac, Ključ, Sanski Most, Mrkonjić-Grad, Kupres, Bugojno, Donji Vakuf, gotovo bez ikakvog otpora ustanika. Time je bila zauzeta i III zona. Tako je samo Kozara ostala van italijanske uticajne sfere.

Razumljivo je što je dolazak Italijana izazvao tešku vojnu situaciju narodnooslobodilačkih snaga u Bosanskoj krajini. Ali su psihološke i političke posljedice bile mnogo dublje i sudbonosnije¹⁾.

Pojedinci koji su orijentisani velikosrpski dižu glave, počinju se formirati prve četničke jedinice ili razbijanjem dotadašnjih partizanskih jedinica, ili angažovanjem ljudi koji su »čekali dok dođe vrijeme«.

Italijanska okupacija rodila je treći važan faktor sa kojim su se sukobile snage narodnooslobodilačkog pokreta — osipanje u nacionalnooslobodilačkom ustanku formirane široke antifašističke platforme. Ispostavilo se da je jedan dio snaga ustanka prihvatio ovu platformu, ne svjesno, nego više kao komponentu svoga antiustaškog raspoloženja, kao politiku samoodbrane. Pokazalo se da su u ustaničkoj masi pod jednim krovom disali, osim istinskih rodoljuba, velikosrpski monarhisti, političari kameleoni, dezorijentisani skeptici i razni karijeristi — politikanti.

U uslovima ovakvog, mahom seljačkog pokreta, svi su oni mogli igrati na prvu kartu, uz mogućnost da uberu prve plodove. Borba za mase mogla se voditi samo na osnovu konkretnih planova i rezultata.

Komunistička partija se prihvatila zadatka da tu »borbu« dovede do kraja. U toku dva mjeseca ustanka ona je mnogo postigla. Uspjesi partizanskih jedinica i prvi potezi u organizovanju pozadine otkrili su masama perspektivu nečeg novog. Tamo gdje je uticaj Partije bio dublji, to oduševljenje i kasnije neće opasti, ali tamo

¹⁾ Proglas Narodnooslobodilačkog komiteta Bosne i Like srpskom narodu i hrvatskom, od 25. septembra 1941. godine. AI Sarajevo, kat. br. 47.

gdje je taj uticaj bio slab, masa će se brzo pokolebati. U ovoj kolebljivosti, nastaloj italijanskom okupacijom, ne treba tražiti neko italijanskofilsko raspoloženje masa. Ona je prije svega odraz dva konkretna faktora: italijanskog — koji je požnjeo prve uspjehe i koji obećava »zlatna brda«, i drugog-velikosrpskog, koji u toj situaciji nalazi modus vivendi svog klasnog opstanka. Izbor koji se nametao ustaničkim masama bio je vrlo ograničen: ili sa Srbima — nacionalistima, i Italijanima — protiv svojih dojučerašnjih koljača ustaša (u svijesti masa: Hrvati i muslimani) ili sa partizanima — bez prava na osvetu. Shvatanje revolucije u širokim masama tada je bilo vrlo mutno.

Koliko je god ustanak revolucionisao mase i proširio njihove političke horizonte, toliko je on nametnuo tim masama nova »traženja«. Konzervativizam jednog dijela nije mogao dozvoliti da ta »traženja« budu suviše orijentisana u revolucionarnom pravcu. Taj dio će najviše biti podložan kontrarevolucionarnoj propagandi. Velikosrpska reakcija je to dobro znala, i taj dio brzo pada u njihovu mrežu. Drugi dio, čija je politička svijest pod uticajem narodnooslobodilačke platforme brzo i progresivno sazrijevala, svim sredstvima je bio spreman da se bori za novo.

RAZVOJ NARODNE VLASTI U PROMIJENJENIM USLOVIMA

Psihološke i političke posljedice ovih faktora bile su teške i za dalji razvoj narodne vlasti. Prvi organi vlasti odbori, NOO, komesarijati, narodnooslobodilačka vijeća itd. afirmisali su se na samom početku ustanka kao narodni organi, odnosno organi naoružanog naroda. Oni su bili organi sredine, oni su prvi put koliko-toliko govorili u ime te sredine i javnim konferencijama polagali račune. Uzrasliji ljudi su u njima gledali klicu onog što je Partija prvih dana svojim propagandnim akcijama nagovještavala. Samim time oni su bili dokaz patriotizma Partije i narodnooslobodilačkih snaga. Preokupiranost vojnim zadacima nije smetala njihovoj popularnosti. Mase su bile svjesne da samo djelovanje na liniji najvažnijeg zadatka — borbe protiv okupatora i kvislinga, može donijeti pobjedu, a samim tim i punu afirmaciju organa vlasti. Iako je pretjerana zavisnost od vojnih faktora smetala razvoju njihove samostalnosti, ipak je ona bila nužna, jer su vojni i partijski forumi bili motorna snaga revolucionarne ideje, pa su bili i najpozvaniji da je šire i učvršćuju, šireći i učvršćujući nove organe narodne vlasti.

U periodu koji je nastupio poslije septembra 1941. godine pojavom četničkih elemenata i njihovih italijanskih pokrovitelja i uloga organa vlasti se proširuje. Raskrinkavanje četnika nije bilo moguće vršiti samo putem vojnih i partijskih foruma, oni su najbolje raskrinkavani u njihovoj stvarnoj oblasti — na selu, a NOO su bili najpozvaniji da to rade.

Italijansku i četničku propagandu su odmah u početku uočili rukovodeći ustanički faktori. Za suzbijanje četničkog uticaja name-

tala su se dva puta: prvo, organizaciono učvrstiti narodnooslobodilačke jedinice, i drugo, organizovati pozadinu. U rezoluciji sa savjetovanja delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Bosnu i Liku od 31. avgusta između ostalog je rečeno: »Mi hitno moramo završiti posao na organizovanju naše vojske i naše pozadine, kako bismo spremnije dočekali sve vrste neprijatelja i savladali sve zapreke neprijatelja koje stoje na putu našoj oslobodilačkoj borbi. Sve to sprovodićemo samo preko zajedničkih skupština vojske i naroda«¹⁾. Ovakve skupštine od samog početka ustanka često se održavaju u svim mjestima Bosanske krajine. Njihov glavni organizator je vojska, a negdje i NOO. Organizacije narodne omladine i žena počinju da igraju vidnu ulogu u ovim i sličnim političkim manifestacijama. Kada su se u jesen 1941. godine pred NOO postavili kao najvažniji zadaci organizovanje žetve, pripremanje zimnice, smještaj pogorjelaca i izbjeglica, omladina i žene su bile glavna akciona snaga NOO, odnosno vojnih jedinica koje su bile stacionirane na dotičnom području.

Savjetovanje u Stolicama je predstavljalo prekretnicu i za dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Bosanskoj krajini. Ubrzo poslije toga bilo je riješeno da se na teritoriji Bosanske krajine stvore tri partizanska odreda.

Savjetovanje u Stolicama podstaklo je Glavni štab za BiH da se konkretnije pozabavi pitanjima organizovanja narodne vlasti. U obavještenjima upućenim vojnim štabovima u vezi sa savjetovanjem u Stolicama, Glavni štab BiH između ostalog preporučuje: »Kako su partizanske borbe u mnogim krajevima već postigle stepen pravog narodnog ustanka, to je pitanje pozadine postalo još važnije nego onda kada su partizani vršili samo diverzantske akcije ili napade na pojedine neprijateljske odrede. Odnos prema stanovništvu mora biti takav da ono osjeti u nama svoje prave borce i zaštitnike od fašističkog nasilja. Svojim ponašanjem partizani treba da pridobiju povjerenje i ljubav stanovništva«²⁾.

U uputstvima se preporučuje da se organizuje ishrana vojske i naroda putem NOO, kao i da se NOO više iskorištavaju u pitanjima obavještajne službe. Razumljivo je da su ovakva uputstva pokrenula svi niže partijske i vojne forume da proanaliziraju situaciju.

Preduzimaju se mjere za formiranje novih NOO. S obzirom da se pitanje obezbjeđenja zimnice postavljalo kao vrlo važan zadatak, na tom planu su pored NOO angažovane partijske organizacije, politički komesari jedinica, intendanti partijskih štabova, omladinske organizacije na terenu. Na tom zadatku se počinje naročito angažovati novoustanovljena institucija — Odbor narodnooslobodilačkog fonda, koji je imao zadatak da prikuplja materijalna i finansijska sredstva za partizanske jedinice³⁾.

¹⁾ Zbornik IV/1, str. 147.

²⁾ Obavještenje Glavnog štaba NOPO za BiH od 19. oktobra 1941. Zbornik IV/2, str. 105-106.

³⁾ PK KPJ za BiH je više puta u septembru preporučivao organizovanje odbora nacionalnooslobodilačkog fonda. U B. krajini se ovom pitanju poklanjala velika pažnja.

Dakle, krajem septembra 1941. godine rukovodstvo narodno-oslobodilačkog pokreta svjesno činjenice da će borba biti duga, preduzima sve potrebne mjere kako na planu organizacionog učvršćenja jedinica, tako i na planu učvršćivanja pozadine.

Formiranje tri odreda na teritoriji Krajine i centralne Bosne imalo je ogroman vojnopolitički značaj. Odredi će formalno podijeliti ovu prostranu oblast na tri operativna područja i stvoriti uslove ne samo za bolje koordiniranje vojnih akcija, nego i za sistematskiju organizaciju vlasti na terenu. Formiranje regularnih vojnih jedinica omogućilo je bolje i organizovanije usmjeravanje akcija na svim nivoima i na svim planovima. Razumljivo je onda što će sada uputstva CK KPJ i nižih rukovodećih foruma brzo stizati do najudaljenije i najmanje vojnopolitičke instance.

Tako je Kardeljev članak od 19. oktobra 1941. godine, koji predstavlja rezime sa savjetovanja u Stalicama o pitanju narodne vlasti i na teritoriji zapadne Bosne blagovremeno korišćen. Počinjući time da će NOO sve do izbora novih organa vlasti biti privremeni organi narodne vlasti, Kardelj ističe sljedeće zadatke NOO:

»1. — Da organizuju aktivnost cijelog naroda, tako da bi se našim borcima na frontu obezbijedilo sve što je potrebno. U toj svojoj aktivnosti odbori će usko sarađivati sa štabovima naših odreda.

2. — Da obezbijedi rad u pozadini, da ga održavaju uz pomoć svojih narodnih straža, i da vode borbu protiv svih pojava pljačke, razbojništva, špekulacije, aktivnosti pete kolone itd.

3. — Da organizuju snabdijevanje i ishranu stanovništva, a naročito siromašnih slojeva i nezbrinutih porodica naših boraca, da organizuju što pravilniji razvoj privrednog života, trgovine, saobraćaja (sem onog koji je direktno pod kontrolom oružanih snaga) itd. u interesu fronta.

4. — Da svim svojim sredstvima učvršćuju vezu fronta i pozadine, vezu cijelog naroda sa njegovim borcima, kao osnovnu garanciju pobjede«¹⁾.

Na kraju se ističe da se pri NOO osniva Narodnooslobodilački fond.

Odmah se može zaključiti da su organi narodne vlasti u Bosanskoj krajini i dotada kao cjelina imali pred sobom sve ove zadatke. Ali gledajući pojedinačno, nijedan od njih nije svim ovim zadacima ispunio sadržinu svoga rada.

Od oktobra se situacija mijenja nabolje. Ali njihov rad još dugo neće biti podijeljen po sektorima.

Da bismo preglednije i cjelovitije izložili dalji razvoj narodne vlasti u Bosanskoj krajini, nužno je da ga pratimo u okviru novih operativno-strategijskih područja, obuhvaćenih tek formiranim Prvim, Drugim i Trećim krajiškim NOP odredom.

¹⁾ Kardelj: NOO moraju postiti istinski privredni nosioci narodne vlasti. »Borba«, od 19. oktobra 1941. godine.

1. Razvoj narodne vlasti na terenu Prvog krajiškog NOP odreda

Prvi krajiški NOP odred obuhvatao je teren između Une i Sane do bosansko-dalmatinske granice. Italijanska okupacija izazvala je teške posljedice na ovom terenu. Mnoge jedinice su se rasule, a preostali dio je rasparčan na grupice koje su bile razbacane po selima¹⁾. Zato se tada ne može govoriti o nekim većim akcijama protiv neprijatelja. Po selima se javljaju pljačkaške bande. Raste nacionalističko-četnički uticaj.

Oblasni komitet preduzima mjere da popravi stanje na terenu Prvog krajiškog odreda: u novembru i decembru održane su dvije partijske konferencije i jedno vojno savjetovanje, na kojima je postavljeno pitanje reorganizacije i učvršćenja partizanskih jedinica²⁾. U decembru je na ovaj teren upućen i Mladen Stojanović, koji je obilazeći sela i jedinice ličnim ugledom doprinio sređivanju situacije, tako da je Odred u početku 1942. godine bio spreman za odlučne akcije.

Kao što smo ranije vidjeli, krajem septembra i u oktobru u selima podgrmečkog okruga počinju izbori izbori NOO na širem planu. Na ovakav rad je uticalo i prisustvo većeg broja rukovodećih kadrova, koji su poslije pada Drvara došli na ovaj teren. Još u prvoj polovini septembra, na putu za Drvar ovuda je prošao Veljo Stojnić, jedan od organizatora ustanka u B. krajini i donio pravilnik o izboru i radu NOO³⁾.

16. septembra na zboru pred školom u Velikoj Ruiškoj izabran je seoski NOO. Još dok je zbor trajao, dok se javno pretresala lista kandidata, ustaše su jednom brzom akcijom popalile u blizini nekoliko kuća Matavaza i Skakavaca⁴⁾. Odmah na samom zboru odbor je postavio zadatak da se smjeste pogorjelci. S obzirom da su ovakvi slučajevi bili gotovo svakodnevni, uloga NOO, kao neposrednih rukovodilaca u pozadini, na ovom planu bila je nezamjenljiva, ali je i dalje njihov osnovni zadatak bio snabdijevanje vojske hranom. Oni na teritoriji podgrmečkog okruga tek sada organizovanije i samostalnije vrše ovu funkciju, jer su do tada partizanske jedinice uglavnom same organizovale snabdijevanje putem dobrovoljnih priloga. Ako su u selima postojali povjerenici, oni su bili samo pomoćni organi, radi pravilnijeg rješavanja tog zadatka. Na ovom području rekvizicija nije bila česta pojava⁵⁾.

Kao što smo ranije kazali, 28. septembra je u Majkić-Japri izabran NOO. I ovdje su vojni i partijski organi bili glavni organizatori zbora. Čak su u odbor izabrani i borci koji su u momentu izbora bili na izvršenju zadataka, pa se tek po njihovom dolasku

¹⁾ Operativni štab za Bosansku krajinu — Glavnom štabu. AI Sarajevo, kat. br. 138.

²⁾ Operativni štab za B. krajinu Glavnom štabu BiH. AI Sarajevo, kat. br. 138.

³⁾ Iz dokumenata se ne da zaključiti ko je izdao taj pravilnik ni kakav je njegov sadržaj.

⁴⁾ »40 godina«, Zbornik sjećanja, H. Kapetanović: Izbori i zadaci Prvog NOO u Podgrmeću, str. 50.

⁵⁾ Isto.

odbor mogao konstituisati. O značaju izbora, kao i o problemima dotadašnje borbe, govorio je komandant Operativnog štaba NOP odreda za B. krajinu Danko Mitrov. Njegovo prisustvo potvrđuje da poslije septembra rukovodeći vojni i partijski forumi više pažnje posvećuju pitanjima izbora novih organa vlasti. Na ovom zboru seljaci su predlagali jednog po jednog kandidata. Obično su to bili ugledniji ljudi iz sela i borci. Izbor se obavio aklamacijom. NOO u Majkić-Japri je brzo stekao povjerenje naroda. Odmah je izvršio tačnu evidenciju svega onoga što u selu postoji. Uz pomoć komande odreda u selu je organizovan kulturno-prosvjetni rad.

Poslije savjetovanja u Majkić-Japri¹⁾ prišlo se organizovanom biranju NOO na čitavoj teritoriji Podgrmeča. Već tada neki nacionalistički i monarhistički zagriženi pojedinci počinju da rovale — oni nastoje da uvuku svoje predstavnike u NOO. Mnogi od tih su kasnije smjenjivani²⁾. Uglavnom se radi o bogatijim ljudima koji počinju biti svjesni činjenice da su svakim danom sve više ugroženi njihovi klasni interesi.

Krajem septembra izabrani su NOO u selima: Maloj (Novskoj) Rujiškoj, Hašanima, Jelašinovicima, Suvaji, Dubovicima i drugim selima³⁾.

U oktobru su izabrani odbori u: Matavazima, Jasenici, Benakovcu, Malom Radiću, Gorinji, Drugoj Čađevici, Prvoj Čađevici, Smoljanima, Lušci Palanci, Donjoj Suvaji, Prekaji itd.⁴⁾.

Novembra mjeseca su u svim oslobođenim selima održane javne konferencije radi izbora NOO. Izabrani su odbori u Pučeniku, Gornjim Petrovićima, Zalinu, Srednjem Duboviku, Velikoj Jasenici, Gorinji, Vojevcu, Gudavcu, Vranjskoj, Beširevićima, Vranjskoj Mosuri, Velikom Radiću, Gornjem Buševiću, Srednjem Buševiću, Glavici, Banjanima, Ivanjskoj, Velikom Duboviku, Donjim Petrovićima, Donjem Duboviku, Hašanima i Potkalinju⁵⁾.

Seljaci nisu uvijek pravilno shvatili značaj ovih izbora; za neke su to bile obične promjene ličnosti. To je i razumljivo ako se uzme u obzir da su organi vlasti često postavljani ili predlagani od vojnih organa. Pošto su njihove mjere često pogadale lične interese mnogih, naročito bogatijih ljudi, odbornike u nekim selima nazivaju žandarima, npr. u selu Suvaji⁶⁾.

U Podgrmeču su bili uspostavljeni i vojnopozadinski organi. U Velikoj Rujiškoj je postojala straža od 7 ljudi — zadužena da interveniše radi održavanja reda u pozadini. Po selima su ustanovljene noćne straže, koje su vršile funkcije obezbjeđenja od mogućih neprijateljskih provokacija — spolja i iznutra. U Podgrmeču je uspješno funkcionisala i poštansko-kurirska služba.

¹⁾ Kao što smo ranije istakli, ovo savjetovanje je bilo posvećeno pitanju izbora NOO.

²⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9794, str. 13-14.

³⁾ Muzej Pounja, Bihać, Zabilješke iz razgovora sa bivšim odbornicima sa Podgrmeča.

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ Muzej revolucije, Sarajevo. MG — izjave iz 1946. g. br. 11444/52.

⁶⁾ Muzej Pounja, Bihać: Zabilješke iz razgovora sa bivšim odbornicima Podgrmeča.

NOO su uspjeli organizovati veliki broj zanatlija za potrebe vojske: za izradu obuće, magacina za vojsku, popravku oružja. Izrađivane su čak i ručne bombe. U Podgrmeču je organizovano i mljevenje žita, ne samo za vojsku nego i za stanovništvo¹⁾. Na više mjesta u Podgrmeču postojali su magacini za smještaj hrane, odjeće i drugih potrepština za vojsku, što su uglavnom prikupljali NOO. Iznad sela Gorinje, za vrhom zvanim Jelovac, postojala je partizanska bolnica. Sanitetski materijal obično su prikupljali NOO.

U jesenjem periodu NOO u Podgrmeču su najviše bili okupirani radom na organizovanju žetve, smještaju žitarica. Sem toga, u to vrijeme je bio vrlo akutan problem izbjeglica, što je opet bila briga NOO. Mnogo je rađeno i na prikupljanju pomoći za sitrotnju.

I administracija NOO u Podgrmeču je uznapredovala. Ustanovljavaju se knjige evidencije imovine seoskih domaćinstava, spiskovi muškaraca sposobnih za front. NOO izdaju propusnice za kretanje van slobodne teritorije. Većina odbora dobija svoje štambilje, najčešće primitivne izrade, raznih veličina i raznih oblika. U nedostatku pisaćeg materijala upotrebljavala se s jedne strane ispisana hartija starih opštinskih arhiva, a vrlo često i stare kese. Mjesto olovke ponekad je upotrebljavan ugljen.

U novembru i decembru mjesecu još više se širi mreža NOO. Ali, iako su se organi vlasti već bili društveno prilično afirmisali, još uvijek je funkcija odbornika u očima naroda bila drugorazredna. Bilo je slučajeva potcjenjivanja odbornika, jer se smatralo da su se mnogi prihvatili te funkcije da bi izbjegli odlazak na front²⁾. Zato su bolji i sposobniji kadrovi vrlo često izbjegavali da rade u NOO, što se štetno odražavalo na rad NOO.

U drugoj polovini decembra mjeseca na teren Podgrmeča dolazi Mladen Stojanović, koji pomaže da se uklone mnoge manjkavosti u radu odbora vlasti. Održane su konferencije u svim selima oslobođene teritorije, na kojima su oštro kritikovane pojave potcjenjivanja rada NOO.

Zahvaljujući tim mjerama u početku 1942. g. radu organa vlasti se poklanja veća pažnja. Nije bio rijedak slučaj da su dotadašnji komandir ili politički komesar nekih partizanskih jedinica dobili rukovodeće funkcije u NOO.

Krajem 1941. godine do februara 1942. godine na teritoriji Podgrmeča formirano je 83 seoska NOO³⁾. Samo na terenu sreza B. Krupa bilo je izabrano 25 seoskih NOO sa 140 odbornika⁴⁾.

Zbog teške situacije izazvane italijanskom okupacijom, u Drvaru je proces organizovanja narodne vlasti u oktobru a i u novembru bio dosta usporen. Stari odbornici su djelovali u mjestima gdje su bile stacionirane rasturene ustaničke jedinice. Ali, pošto su jedinice izvjesno vrijeme bile operativno neujednačene, neujedinjene,

¹⁾ »40 godina« — Zbornik sjećanja... Kapetanović: Izbori i zadaci prvog NOO u Podgrmeču, str. 50.

²⁾ Arhiv Instituta, Sarajevo, MG — Izjava Steve Stupara (nema inv. broja).

³⁾ Iz diskusije Dušanke Kovačević na Skendervakufskoj konferenciji. Sreski arhiv Banja Luka (fotokopija).

⁴⁾ Zbornik IV/2, str. 48—51, od 7. oktobra 1941. godine.

i NOO su ukidanjem Narodnooslobodilačkog vijeća u Drvaru bili gotovo prepušteni sami sebi. U mjestima gdje su još ostali da djeluju, njihov uticaj je stalno podrivan uticajem četničkih elemenata. Zato su jedinice uglavnom bile orijentisane na samosnabdijevanje, jer je u novonastaloj situaciji to bio najefikasniji način. Tako politički komesar Drvarske brigade u svom uputstvu za politički rad u jedinicama i pozadini naglašavaju da je zadatak političkih komesara pojedinih jedinica da se staraju i o snabdijevanju vojske. »Politički komesar ne smije dozvoliti da njegova vojska gladuje, ili da bude slabo odjevena i obuvena... O svim potrebama koje nisu u stanju da učine komesari bataljona, tražiti pomoć od polit. komesara brigade«¹⁾.

Ali to ne znači da su politički komesari prenebregavali funkcije vlasti. Naprotiv, oni nastoje da svojim postupcima u masama zadobiju povjerenje za privremeno obavljanje tekućih poslova vlasti. Gornji slučaj karakterističan je za periode izuzetne vojne i političke nestabilnosti, kada je samo vojna organizacija pozadine odgovarala potrebama fronta. Rijetki su slučajevi da su vojne vlasti i u takvim prilikama primjenjivale oštrije mjere sile. Pogrešno bi bilo tvrditi da su komesari i tada potpuno preuzeli od odbora osnovnu dužnost prikupljanja hrane. Ono na šta se u gornjem izvoru pledira jeste nastojanje da se preko komesara kao političkih rukovodilaca i pozadine u izvanrednim prilikama, političko-propagandnim oružjem postigne cilj. A i za to je bio potreban neki odbor, makar on bio na brzinu određen i vrlo kratkotrajan. Kao što smo vidjeli, nisu rijetki slučajevi da komesari ovaj zadatak izvršavaju i u mjestima gdje su NOO normalno djelovali²⁾.

Krajem 1941. i 1942. godine, kada se vojno-politička situacija popravila, dolazi do oživljavanja rada na organizaciji narodne vlasti.

Već u oktobru mjesecu počinje široka akcija za izbore NOO u svim oslobođenim selima drvarskog okruga. Tada su izabrani odbori u Šipovljanima, Trninić Brijegu, Drvar-Selu, Vrtočama, Kamenici, Crvljivici, Podbrini, Zaglavici, Gruborskom Naslonu i Bastasima³⁾. Sva ova sela, manje-više, nalaze se u neposrednoj blizini Drvara, u kome je tada bio smješten jak italijanski garnizon. I pored takvih uslova, osim svojih uobičajenih zadataka na snabdijevanju fronta, mnogi od ovih NOO održavali su ilegalne veze sa gradom i otuda nabavljali razne potrepštine za vojsku, a prije svega dragocjena obavještenja o neprijatelju.

U novembru mjesecu izabrani su NOO u selima: Prekaji, Mokronogama, Vidovu Selu, Mrđama, Malom i Velikom Tičeviću, Precocu, Poljicama, Bunčevcu, Ljeskovcu i dr.⁴⁾. Time je bila uspostavljena vlast na čitavom terenu jugoistočno od Drvara — do Glamočkog polja.

U decembru je izabran NOO u Trubaru.

Tako je krajem 1941. g. na teritoriji sreza Drvar radilo 27 seoskih NOO sa 98 odbornika.

¹⁾ Materijali za hroniku B. Krupe, Muzej B. krajine, B. Luka, III — 708.

²⁾ Zbornik IV/2 dok. 54, str. 137, 14. novembar 1941. godine.

³⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — Izjave iz 1949. g. br. 11557/52.

⁴⁾ Isto.

Početakom 1942. g. ovaj proces se normalno nastavlja i pored smetnji od strane četnički nastrojenih pojedinaca. Februara mjeseca izabrani su NOO u Cvjetiniću, Osrecima i dr.¹⁾

U jesenjem i zimskom periodu, osim svojih obaveza neposredno prema vojsci, svi odbori su radili na organizovanju žetve, pomagali su siromašnim porodicama, pogorjalcima, a naročito u smještaju izbjeglica iz Kninske krajine, Slovenije i okupiranih sela drvarskog okruga. U tom periodu organi vlasti sve više proširuju aktivnost na kulturno-prosvjetnom planu, uživajući pri tom podršku omladinskih organizacija, koje tada oživljavaju svoj rad.

I na teritoriji bosansko-petrovačkog sreza italijanska akcija je jako usporila rad na organizaciji narodne vlasti. Kasnije se pristupilo učvršćivanju starih i organizovanju novih organa narodne vlasti²⁾. U vezi sa opštim tendencijama da se odbori pripreme za zimu i ovdje je velika pažnja poklonjena stvaranju odbora narodnooslobodilačkog fonda³⁾. Zbog situacije koja je nastala poslije dolaska Italijana, mase naroda su se našle u zbjegovima. Tada se i pri zbjegovima stvaraju odbori za smještaj i prehranu izbjeglica⁴⁾.

Rad na organizovanju narodne vlasti ovdje je jako otežan usljed uticaja četničkih elemenata. Već u novembru 1941. godine četnici bosansko-petrovačkog sreza počinju da formiraju svoju vlast. Ali oni idu obratnim putem: odozgo prema dole. U decembru formiraju sreski odbor, a zatim pristupaju organizaciji odbora u onim selima gdje je dopirao njihov uticaj. Način izbora uzeli su od partizana. Javni izbor, na kome govore o značaju svoje borbe, javno glasanje... Ali su mnogi njihovi zborovi propadali zahvaljujući uticaju Partije u masama. Tako je za vrijeme jednog takvog zbora u Medenom Polju omladina pjevala partizanske pjesme i uzvikivala borbene parole. Dešavalo se da četnici u nedostatku svojih ljudi u odbor izaberu i simpatizere NOP⁵⁾. Ali četnički uticaj još nije bio tako sudbonosan. Organi narodne vlasti su imali mnogo masovnije osnovu.

Još u samom ustanku, u nekim oslobođenim selima bosansko-petrovačkog sreza uspostavljeni su organi za prikupljanje hrane i drugih potrepština za vojsku. Njih su gotovo isključivo imenovale vojne vlasti. Tek u novembru mjesecu, kada se oslobođena teritorija stabilizovala, pristupa se organizovanom biranju NOO. Na javnim konferencijama i zborovima izabrani su NOO u selima: Driniću, Bukovači, Krnjeuši, Risovcu, Vođenici, Smoljanima, Krnjoj Jeli, Kestenovcu, Buševiću. Štrbcima, Rainovcima, V. Stjenjanima, Prkosima i dr.⁶⁾

U decembru 1941. g. i u januaru i februaru 1942. broj organa narodne vlasti se povećao. U tom periodu izabrani su NOO u Bjelaju, Medenom Polju, Koluniću, Stjenjanima, Cimešu i Vrtoču⁷⁾. Do po-

¹⁾ Isto.

²⁾ Izvještaj sekretara OK za Drvar, januar 1942, AI Sar., br. 126.

³⁾ Isto.

⁴⁾ MG AI, Sarajevo, inv. br. 9831, str. 43.

⁵⁾ MG AI, Sarajevo, inv. br. 9831, str. 43.

⁶⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — Izjave iz 1946. g. br. 11419/52.

⁷⁾ Isto.

četka 1942. g. bilo je formirano ukupno 40 NOO¹⁾. U decembru, januaru i februaru mnogi od ovih odbora prerastaju u opštinske NOO. Takvo centralizovanje funkcija vlasti je odgovaralo ostvarenom organizaciono-političkom razvitku NOP-a u cjelini.

U selima sreza Bosansko Grahovo italijansko-četnički uticaj gotovo potpuno je paralisao svu aktivnost do decembra 1941. god. Zbog nepostojanja partizanskih jedinica, i rad dosta rijetkih organa narodne vlasti je zamro, ako se izuzmu neka sela (bliže Drvaru²⁾). Novembra mjeseca izabran je NOO u Mokronogama, a u decembru izabrani su odbori u oslobođenim selima: Resanovcima, Pećima, Zebama, Vidovićima, Isjeku, Radulovićima, Maleševcima, Bastasima, Jarugama, Kazancima i drugim³⁾. U vezi sa širenjem mreže organa vlasti i njihova djelatnost postaje raznovrsnija. Vojne jedinice se sve manje miješaju u njihove osnovne kompetencije. NOO uzimaju i neke sudske funkcije, mahom iz oblasti imovinsko-pravnih odnosa. Teže delikte rješavaju isključivo vojni sudovi.

I u Cazinskoj i u Bihaćkoj krajini sve do januara 1942. g. kada su se ustaničke jedinice organizaciono sredile, rad izabranih, odnosno imenovanih organa vlasti, nije bio dobro organizovan. Odbori su djelovali u uslovima stalnih manjih ili većih vojnih akcija. Još 10. oktobra je izabran NOO u selu Bosanska Bojna, a u drugoj polovini oktobra i u novembru u selima Vrelo, Gradina, Gata, Osredak, Grnja, Rujnica, Račić, Gorjevac, Hrgar, Grabež, Doljani, Klišević, Lipa, Teočak, Lohovo, Seoce i dr. Tek je krajem novembra i početkom decembra proces formiranja NOO otišao u širinu. Decembra su izabrani organi vlasti u svim oslobođenim selima, ali je ta akcija bila dosta kampanjska i jednostrana, pa toj širini nije potpuno odgovarala sadržina rada narodne vlasti, a to će se odraziti i na njihovu stabilnost⁴⁾.

Januara 1942. g. poslije organizaciono-političkog učvršćenja partizanskih jedinica na ovom terenu, u oslobođena sela su poslani iskusni partijski i vojni kadrovi sa zadatkom da učvrste prve organe narodne vlasti⁵⁾.

U Cazinskoj krajini od samog početka primjetan je bio uticaj iz oslobođenih krajeva Korduna i Banije. Direktive za formiranje odbora za ishranu od 3 do 4 člana u svakom selu, koje su tamo izdavane u septembru, mogle su biti poznate samo u nekim graničnim predjelima Cazinske krajine, dokle je dopirao povremeni uticaj kordunskih partizanskih jedinica⁶⁾. Aktivnost na tom planu naročito je vidna poslije Krašovog dolaska sa savjetovanja u Stolicama. To je i period daljeg narastanja partizanskih snaga na Kordunu, Baniji i Lici, a samim tim i organa narodne vlasti. Na konferenciji u Petrovoj Gori 19. i 20. novembra 1941. g. pored zahtjeva da se NOP na Kordunu i Baniji bolje organizuje, istaknuta je i

1) Isto.

2) AI Sarajevo, kat. br. 126, Izvještaj sekretara OK za Drvar od januara 1942. g.

3) Muzej revolucije, Sarajevo, MG — izjave iz 1946. g. br. 11546/52.

4) MG AI Sarajevo, inv. br. 9826, str. 7, d — Muzej revol. Sarajevo, br. 11487/52.

5) MG AI Sarajevo, inv. br. 9826, str. 11.

6) Kalendar događaja iz NOP-a, sv. 1, str. 61, Muzej Pounja, Bihać.

potreba bržeg stvaranja odbora »za pomoć fronta i pozadine«. Tome cilju su i do tada služili, mada jednostranije, odbori narodnooslobodilačkog fronta, koji su vršili osnovne funkcije vlasti.

Cazinska krajina je još uvijek bila pod sigurnom kontrolom ustaških vlasti. Poslije njenog uključivanja u nadležnost OK KPH za Karlovac, a od decembra OKPH za Baniju ustanička propaganda sve više prodiro naročito u okolini Kladuše. U tu svrhu se koriste i odbori narodnooslobodilačkog fonda, osnivani među Srbima — izbjeglicama iz Cazinske krajine.

U oktobru, novembru i decembru mjesecu rad na formiranju narodnih vlasti stavlja se u planske i programske okvire. Putem Okružnica CK KPH br. 3. od 30. sept. i 4. do 6. decembra i u njihovom duhu donesenog Ostružničkog pravilnika (14. decembra) reguliše se vlast na Kordunu, pa i u krajevima zapadne Bosne, koji su bili pod njegovim uticajem. Pravilnik precizira da odbori narodnooslobodilačkog fonda predstavljaju novu narodnu vlast, osuđuje dotadašnju praksu postavljanja odbornika od strane vojnih i partijskih foruma, i ističe potrebu bržeg legalizovanja njihovih funkcija¹⁾.

Sve do januara 1942. u Cazinskoj krajini nemamo organe narodne vlasti. U nekim selima koja su bila u sferi uticaja kordunskih partizanskih jedinica bili su formirani odbori narodnooslobodilačkog fonda i ranije, ali su oni samo povremeno legalno djelovali. Još novembra 1941. g. takvi organi su stvoreni na području sela Vrelo, Tržac, Skokovi, Pjanići i Crkvine²⁾.

Poslije velike pobjede kordunskih jedinica na Vojniću (u januaru) i zauzimanja Velike Kladuše, februara 1942. g. vojnopolitička situacija NOP se mijenja nabolje.

Još prije oslobođenja Kladuše, januara 1942. g. formiran je prvi opštinski NOO u Hrvatskoj Bojni, koji je obuhvatio sela Gradinu, Bosansku Bojnu, Glinicu, Hrvatsku Bojnu, Obljaj i dr.³⁾. Odmah po oslobođenju V. Kladuše na masovnom narodnom zboru formiran je opštinski NOO⁴⁾. Oslobođenje Kladuše zatalasalo je sva okolna sela Cazinske krajine. U oslobođenim selima organizovani su odbori nacionalnoslobodilačkog fonda. Ali to je trajalo samo do marta mjeseca, kada su ovi krajevi ponovo pali pod ustašku vlast.

Pod kraj 1941. godine na teritoriji Prvog krajiškog odreda formiraju se opštinski, a negdje i sreski narodni odbori. Njihova teritorija uglavnom je obuhvatala teritoriju bivših opština, odnosno srezova.

Ovi odbori predstavljaju potrebu za koordiniranje rada seoskih NOO. S druge strane, potrebu za stvaranje opštinskih i sreskih odbora izazvala je opšta tendencija da se NOP podigne na viši organizacioni i politički nivo. Ovakva organizacija organa vlasti bolje je odgovarala i novoformiranim regularnim vojnim jedinicama.

¹⁾ Materijali Komisije za istoriju Sreskog komiteta KP Karlovac, sign. 4-2.

²⁾ Muzej Pounja, Bihać, MG — Izjave iz 1951. g.

³⁾ Muzej revolucije, Sarajevo MG — Izjave iz 1946. g. br. 11427/52.

⁴⁾ Prema izjavi S. Opačića, jednog od organizatora ustanka u ovom kraju. Izjava je data autoru septembra 1963. g. u Karlovcu.

Opštinski odbori na teritoriji Prvog krajiškog odreda birani su na konferencijama delegata seoskih NOO, na konferencijama seoskih odbora — delegiranjem predsjednika i sekretara u opštinski odbor, ili na konferencijama jednog dijela birača cijele opštine.

Na teritoriji Podgrmeča Prvi opštinski NOO počinju se formirati još u novembru 1941. godine¹). Na teritoriji bosanskonovskog sreza (Podgrmečki dio) formirani su opštinski odbori u Maloj (Novskoj) Ruiškoj, Čađevici i Rašću²).

U srezu Bosanska Krupa formirani su opštinski NOO krajem 1941. godine i početkom 1942. godine u Potkalinju, Duboviku, Suvaji, Jasenici i Radiću³).

Na terenu sreza Sanski Most krajem 1941. i početkom 1942. godine formirani su opštinski odbori u Lušci Palanci i Hadrovcima⁴).

Na teritoriji sreza Bosanski Petrovac početkom 1941. godine rade opštinski odbori u Krnjeuši, Bukovači, Vođenici, Smoljanima, Kulen-Vakufu i Bjelaju⁵).

I u drvarskom srezu u prvoj polovini 1942. godine formirani su opštinski odbori u Kamenici, Prekaji, Martin-Brođu, Malom Cvjetiniću i Podiću⁶).

Snabdijevanje vojske u zimskom periodu 1941/42. godine bila je glavna preokupacija opštinskih i sreskih odbora. Viši organi često šalju instrukcije kako pri svim opštinskim i sreskim odborima treba formirati odbore narodnooslobodilačkog fonda. Potreba za formiranjem odbora narodnooslobodilačkog fonda u Bosanskoj krajini istaknuta je još u jesen 1941. godine. Tada se pri odborima ili štabovima počinju stvarati prvi odbori narodnooslobodilačkog fonda. Ali se tek početkom 1942, a naročito poslije Fočanskih propisa ovom pitanju poklanja puna pažnja. Glavni razlog za njihovo formiranje — je bio težnja da se prikupe rezerve hrane i finansijskih sredstava za vojsku u zimskim uslovima ratovanja.

2. Razvoj narodne vlasti na terenu Drugog krajiškog NOP odreda

Teritorija Drugog krajiškog (kozarskog) NOP odreda obuhvatala je oblasti dubičkog, gradiškog, prijedorskog i jedan dio novskog sreza.

Iako je ovaj odred bio najmanji, on je i vojnički i politički bio najorganizovaniji. Pošto je veći dio njegove teritorije ostao van ita-

¹) »40 godina« — Zbornik sjećanja, knj. 7. N. Kapetanović: Izbori i zadaci prvog NOO u Podgrmeču, str. 52.

²) Zabilješke iz razgovora sa odbornicima iz Bosanskog Novog, Muzej Pounja, Bihać.

³) Zabilješke iz razgovora sa bivšim odbornicima Podgrmeča, isto.

⁴) Materijali za hroniku Sanskog Mosta, Muzej B. Krajine, B. Luka, III, 813. do 815.

⁵) Materijali za hroniku B. Petrovca, isto f-VIII-766.

⁶) Materijal za hroniku Drvara, isto F-III-14-18.

lijanske zone, italijanski uticaj nije bio jak, što je bio jedan od razloga da četnički elementi ovdje nisu došli do jačeg izražaja. Ru-kovodstvo odreda i partijske organizacije na vrijeme su poveli odlučnu borbu za raskrinkavanje i italijanskih mahinacija i četničke politike. Sem toga, ovdje se vrlo dosljedno sprovodila politika bratstva i jedinstva stalnim nastojanjem da se u partizanske jedinice angažuje muslimansko i hrvatsko stanovništvo. Krajem 1941. i početkom 1942. godine izdato je više proglašenja u kojima se raskrinkavaju ustaška i četnička zvjerstva i poziva narod da stupi u partizanske jedinice.

Odred je, striktno primjenjujući taktiku partizanskog ratovanja, uspio da osujeći sve akcije neprijatelja: prvo, izvođenjem sitnih vojnih akcija, da bi u oktobru prešao na krupnije. U novembru je odred imao šest dobro organizovanih četa, sa 670 boraca¹⁾.

Zahvaljujući tome on je uspio ne samo da sačuva slobodnu teritoriju nego da je i proširi. Stvoreni su povoljni uslovi za učvršćivanje starih i biranje novih NOO. Izbori su ovdje vršeni kasnije iz razloga što su i prvobitno organizovani NOO bili politički stabilni i uspješno izvršavali svoje zadatke. Umjesto dosadašnjih NOO, koje su uglavnom postavljale vojne komande, u oktobru se na teritoriji Kozare počinju birati odbori na javnim skupovima. Tako su izabrani NOO u selima: Jelovcu, Palančistu, Božićima, Jarugama, Orlovcima, Donjim Gajevima, Orlovači, Čirgošti, Crnoj Dolini i Brežićanima²⁾.

U velikom broju još neoslobođenih sela djelovali su ilegalni narodnooslobodilački odbori³⁾.

Odbori naročito razvijaju aktivnost u pripremanju zimskih rezervi za vojsku, angažujući se u organizovanju stanovništva ne samo lično nego i preko omladinskih organizacija i AFŽ-a, zatim u organizovanju žetve, prikupljanju stočne hrane itd., a naročito u neposrednom pripremanju namirnica za vojsku. »Žito za rezervnu hranu dobiveno je od seljaka preko NOO, a nešto zaplijenjeno od neprijatelja«⁴⁾.

U novembru je na teritoriji Drugog krajiškog NOP odreda radilo 50 seoskih NOO⁵⁾. To je bilo omogućeno blagodareći velikim uspjesima koje je krajem 1941. g. postigao II krajiški odred u borbi protiv neprijatelja.

Krajem 1941. godine bio je oslobođen čitav dubički srez osim grada, veliki dio novskog sreza, a u prijedorskom opštine Brežićani i Orlovača. U gradiškom srezu bile su oslobođene podgradačka i turjačka opština⁶⁾.

Za razvoj ustanka, pa prema tome i za razvoj narodne vlasti, veliki značaj imala je ustanička pobjeda na Mrakovici, o čemu go-

¹⁾ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, Beograd, 1947. g. knjiga I, str. 137.

²⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9789, str. 39.

³⁾ Materijali za istoriju NOB sa terena Kozare, MG AI Sarajevo, inv. br. 9789, str. 39.

⁴⁾ Izvještaj Štaba Drugog NOPO, novembra 1941. godine — Glavnom štabu NOPO BiH, Zbornik IV/2, str. 142.

⁵⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9818, str. 1.

⁶⁾ Isto.

vori veliki priliv novih boraca i revolucionarno oduševljenje u masama. U svim novooslobođenim krajevima još intenzivnije se prilazi formiranju seoskih NOO.

Izbori za NOO u dubičkom srezu održani su u drugoj polovini decembra 1941. godine. Izabrani su odbori u selima: Gornjem i Donjem Međuvođu, Mirkovcu, Vlaškovićima, Hadrovcima, Čelebincima, Brakinji, Podbrđanima, Jelovi, Suvaji, Mrazovcima, Bjelajcima, Dizdarlijama, Donjem Jelovcu, Velikom Dvorištu, Ušivcu, Krivoj Reci, Muratima, Jutrogošti, Gradini, Jasenju, Novoselcima, Agincima, Maglajcima, Koturovici, Gornjoselcima, Sefezliji, Božiću, Sključajcima, Bačvanima, Petrinji, Komlencu, Vojskovi, Pucarima, Rakovici, Sjeverovcu, Međeđu, Klekovicima, Gunjevcu, Drakseniću, Demirovcu i Odžacima¹⁾.

I na širokoj novooslobođenoj teritoriji bosanskonovskog sreza izabrani su novi NOO. U novembru su odbori izabrani u selima: Petkovcu, Devetacima i Pruscima, a zatim u Mazićima, Kuljanima, Cerovici, Zuljevici i dr. Početkom decembra izabran je NOO u selu Bojištima²⁾. U januaru i februaru 1942. godine odbori su izabrani u mnogim novooslobođenim selima.

Pošto je oslobođena teritorija od Ivanjske do Prijedora i od Kozare do Sane i Sanice, i na tom terenu se stvaraju seoski NOO, ali uglavnom u februaru i martu 1942. godine³⁾. Do tada su NOO djelovali samo u prikozarskim selima: u nekim legalno, a u nekim ilegalno.

20. decembra bile su oslobođene dvije opštine u gradiškom srezu: podgradačka i turjačka. U svim oslobođenim selima ovih opština izabrani su NOO, uglavnom u novooslobođenim selima Liječva i Potkozarja, gdje su do tada djelovala ilegalna povjereništva ili ilegalni odbori. Krajem 1941. godine izabrani su odbori u selima: Jablanica, Podgradci, Miloševo Brdo, Trebovljani, Gornji Mašinci, Draganji, Jazavcu, Romanovcima, Bistrici i još nekim. 4. januara 1942. godine izabrani su odbori u selima Draksenićima, Demirovcu, Klekovicima (teritorija sreza Bosanska Dubica), zatim u Srednjoj Jurković, Donjoj Jurković i Gornjoj Jurković⁴⁾.

Krajem 1941. godine na teritoriji Drugog krajiškog NOP odreda počinju se formirati i opštinski odbori. Kao i na teritoriji Prvog odreda, i ovdje je njihovo formiranje bilo uzrokovano težnjom da se organizacija vlasti podigne na veći stepen. Taj proces su ubrzale odluke vojnog savjetovanja u Stolicama. Zahvaljujući disciplini ovog odreda i čitavo njegovo operativno područje bilo je čvrsto. I biranje, odnosno postavljanje od vojnih komandi opštinskih NOO, odgovaralo je organizacionom stanju samog odreda.

Opštinski NOO se javljaju kao koordinacioni organi nekoliko sela. Na čelu odbora je biran, odnosno postavljan komandant opštine, što govori o njihovoj vojničkoj organizaciji. Dok su seoski NOO

¹⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9797, str. 7. Muzej revol. Sarajevo MG — Izjave iz 1949. g. br. 11640/52.

²⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9775, str. 4.

³⁾ Isto, inv. br. 9789, str. 61.

⁴⁾ Operativni izvještaj II KNOPO, Arhiv VII Bgd. K. 17031, reg. br. 40/1-2.

neposredno opštili sa jedinicama stacioniranim na terenu sela, dotle sada opštinski NOO uglavnom kontaktiraju sa štabom odreda. Oni od štaba i dobijaju instrukcije za rad.

Početak januara 1942. godine, poslije oslobođenja jednog dijela gradiškog sreza, novoizabrani NOO sela Sovjaka, Miloševog Brda, Jablanice, Gornjih i Donjih Podgradaca objedinjeni su u opštinski odbor Gornji Podgradci. Osim toga, formirani su opštinski odbori u Bistrici i u Orahovoj¹⁾.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine na terenu bosansko-novskog sreza izabrani su opštinski NOO u Svodnoj, Kuljanima, Kostajnici, Žuljevici, kao i sanska opština²⁾.

U bosanskodubičkom srezu od 5 opština, koje su bile oslobođene krajem 1941. godine, četiri su dobile svoje komandante opština. Kasnije je postavljen i peti. Tako su formirani opštinski odbori u Međuvođu (za Knešpolje), u Dvorištu (za Knječicu), zatim ravanjski, pounski i moštanički³⁾.

I na teritoriji prijedorskog sreza opštinski odbori formiraju se decembra 1941. i početkom 1942. godine. Na konferenciji sela sa teritorije opštine Palančište 25. januara 1942. godine formiran je opštinski NOO⁴⁾. Krajem januara opštinski odbori su formirani u Omarskoj, Marinama i Rakelićima⁵⁾. Svi će oni funkcionisati do pada Prijedora 25. maja 1942. godine.

Na teritoriji Kozarskog odreda stalno su postojale dobre organizovane straže, koje su prije svega bile izvršni organi NOO za održavanje reda i poretka⁶⁾.

Kao i u drugim dijelovima Bosanske krajine, i ovdje su narodnooslobodilački odbori najveću pažnju poklanjali radu na prikupljanju životnih namirnica za vojsku i nezbrinute, kao i organizaciji drugih oblika rada u pozadini. Da bi se stvorile potrebne rezerve hrane za zimu, pri svim opštinskim NOO su krajem 1941. počeli da se formiraju narodnooslobodilački fondovi⁷⁾.

Borba protiv šverca soli bila je važna preokupacija narodnooslobodilačkih odbora. U tom cilju odbori su dobili zadatak da sprečavaju odlazak stanovništva sa slobodne teritorije u gradove radi trgovine⁸⁾. Špijunaža na ovom terenu nije bila tako česta pojava, ali su odbori stalno upozoravali na opasnost od nje, pri čemu je poseban akcenat bacan na aktivnost bogatih seljaka. Zato se vojne komande naročito interesuju za socijalni sastav NOO.

Nisu bili rijetki slučajevi da su NOO na ovom terenu, u izvanrednim vojnim prilikama, upotrebljavani i kao rukovodeći dijelovi oružane snage. U pismu Prvog bataljona, drugog KNOPO — komandi rezervnih jedinica kaže se: »Pošto neprijatelj želi da po svaku

¹⁾ Izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Kozaru, april 1942. Arhiv CK SK BiH, knjiga III/2, str. 147 MG AI Sarajevo, inv. br. 9761 str. 19.

²⁾ Isto.

³⁾ Isto. MG AI Sarajevo, inv. br. 9797, str. 8.

⁴⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9789, str. 61.

⁵⁾ Materijal za hroniku Prijedora, Muzej B. krajine, F-III-579.

⁶⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9797, str. 9.

⁷⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9797, str. 9.

⁸⁾ Isto.

cijenu popravi željezničku prugu i cestu (odnosi se na prugu B. Luka—Prijeđor — moja primjedba) da bi mogao na ovoj teritoriji da prebaci svoje trupe, koje usljed prekinute pruge ne mogu da dođu u pomoć opkoljenim gradovima za napadaj na sela, to će NOO i komandiri svaki drugi dan mobilisati sela za rušenje pruge i ceste, dok se ista sasvim ne poruši i ne odnese u brda«¹⁾. Treba istaći da ova činjenica veoma dobro objašnjava društveno-političku atmosferu koja je vladala na slobodnoj teritoriji. Bez vojničke organizacije pozadine, bez revolucionarnog raspoloženja stanovništva, bez čvrste organizacione strukture NOO, ovakve akcije ne bi bile izvodljive.

Teritorija Drugog odreda bila je ispunjena intenzivnim političkopropagandnim radom. Svakodnevno se održavaju konferencije, zborovi, masovno se umnožavaju radio-izvještaji itd. U organizovanju tog rada na selu odbori su imali prvorazrednu ulogu. U izvještaju političkog komesara Drugog KNOPO kaže se: »Politički rad u pozadini sastojao se uglavnom u djelovanju radio-izvještaja kao i u davanju stalnih uputstava po pojedinim pitanjima preko NOO. Održano je više konferencija sa NOO...«²⁾ Platforma NOO bila je najpogodnija za ovaj rad.

Uloga koju su NOO na terenu Drugog KNOPO dobili od kraja 1941. godine bila je planski usmjeravana od strane Štaba odreda. U svakodnevnim uputstvima koja je slao svojim bataljonima Štab odreda potencira njihov odnos prema odborima, nastojeći da ojača samostalnost organa vlasti. Vrlo često se izdaju pravila o izboru i radu NOO. Tako se u Uputstvu Štaba Prvog bataljona kaže: »Narodnooslobodilačke odbore biraju svi, i muško i žensko koje je navršilo 18 godina, i svi mogu biti izabrani. Narodnooslobodilački odbori biće onakvi kako ih selo izabere... Naredbe NOO moraju slušati svi u selu. Ukoliko NOO iskoriste vlast u svoju korist, odgovaraće pred narodnim sudom«. I dalje se kaže: »Da bismo dokazali selu da mi nismo nikakvi žandarmi niti ustaše, nego da se borimo za pravu narodnu slobodu i da vlast bude u rukama naroda, naredeno je svim četama da se sve stvari u selu rješavaju sa znanjem NOO i da iste pomažu savjetima i svim potrebnim, dok se na terenu ovog bataljona ne osnuju pozadinske organizacije koje će voditi svu brigu u selu«³⁾. Krajem 1941. i početkom 1942. god. na sličnim zadacima se angažuju skojevske organizacije, AFŽ, organizacije Narodnooslobodilačkog omladinskog saveza BiH. i dr.

Da bi još više potencirala ulogu NOO komanda odreda donosi odluku kojom čini najveći korak u osamostaljenju NOO: partizanske patrole moraju svoj boravak na selu prijaviti NOO, i od njega dobiti potvrdu o ponašanju. Na kraju uputstva se kaže: »NOO moraju shvatiti ozbiljno svoju dužnost kontrolora rada partizana i uvijek tačno izvještavati štabove četa po potrebi i štab bataljona«⁴⁾. Ovim su organi vlasti de jure stavljeni iznad vojnih organa u civilnim poslo-

¹⁾ Zbornik IV/3, dok. 74, str. 208 i 209, 19. februar 1942. godine.

²⁾ Zbornik IV/3, dok. 111, str. 329, 1—16. II 1942. godine.

³⁾ Zbornik IV/III, dok. 40, str. 124—127, 31. januara 1942. godine.

⁴⁾ Isto.

vima. Ovakva politika, s druge strane, imala je cilj da rastereti partizanske štabove od mnogobrojnih sitnih intervencija u građanskim sporovima.

Kao što vidimo, svijest o karakteru nove narodne vlasti na teritoriji ovog odreda je vrlo uspješno manifestovana. Gornja uputstva najbolje govore i o tome da su NOO dugo kombinovali funkcije organa vlasti i društveno-političkih organizacija, koje u ovo vrijeme, osim KP — kao avangardne snage i SKOJ-a, nisu bile čvrsto organizovane. Krajem 1941. godine SKOJ i AFŽ počinju sistematski rad na istim i sličnim zadacima sa organima vlasti. Razumljivo je da je u jednom ovako revolucionarnom periodu teško razgraničiti kompetencije svih političkih faktora, naročito ako se zna da su svi djelovali kao transmisije KPJ.

3. Razvoj narodne vlasti na teritoriji Trećeg krajiškog NOP odreda

Teritorija Trećeg krajiškog NOP odreda prostirala se na širokom prostoru između Prnjavora, Čemernice, Sitnice, Ribnika, Glamoča, Kupresa, Donjeg Vakufa, Jajca, Teslića i Doboja.

Poslije dolaska Italijana veći dio ove teritorije, naročito južni i jugozapadni, teško je pogođen. Zbog uticaja četnika u mnogim jedinicama dolazi do previranja i osipanja. Još oktobra mjeseca većina boraca Glamočkog bataljona se razišla kućama. U jedinicama oko Jajca došlo je do kolebanja. Oko 60 boraca se čak predalo ustaško-domobranskim vlastima. Oko Mrkonjić-grada u svim jedinicama dižu glave četnički elementi.

U srednjoj Bosni kriza nije nastupala tako brzo, ali se i ovdje osjećao jak četnički uticaj¹⁾. I pored toga, sve postojeće jedinice su bile dosta aktivne protiv ustaško-domobranskih snaga: u oktobru, novembru, decembru i prvih mjeseci 1942. godine izvedeno je više manjih i srednjih akcija protiv neprijatelja.

Revolucionarne snage na čelu sa KP sve vrijeme putem proglasa, letaka, konferencija, raznih skupova i drugih manifestacija, vode borbu protiv četničke politike. Ali je ova borba bila dosta neefikasna, jer ni same partizanske jedinice nisu bile dobro učvršćene. S druge strane, na ovom širokom prostoru radilo je vrlo malo partijskih organizacija bez Okružnog komiteta. Tek oktobra 1941. godine formiran je Okružni komitet za Jajce. Formiranje jake vojne jedinice — III krajiškog NOP odreda učinilo je da kriza ne bude tako duboka.

Održano je više konferencija i savjetovanja, kao u Borju, na terenu Manjače, i naročito je važna konferencija od 10. decembra u Gerzovu, na kojoj je rukovodstvo odreda zauzelo odlučan stav protiv četnika. Tada se počinje više pažnje poklanjati i organizacionom učvršćenju narodnooslobodilačkih odbora. Pojačava se politički rad

¹⁾ Uticaj četničkih jedinica Uroša Drenovića i Rade Radića sve više jača. U to vrijeme, osim saradnje sa Italijanima, oni preduzimaju mjere za saradnju sa ustašama. (Moja primjedba).

na selu, u čemu su odbori pokazali veliku aktivnost. Naročita pažnja se posvećuje raskrinkavanju uticaja bogatih seljaka, ili kako se obično zovu »kulačkih elemenata« u odborima. Izgleda da je ovaj uticaj na teritoriji Trećeg odreda bio mnogo jači nego na terenu Prvog i Drugog odreda, jer se u mnogim izvještajima i na svim savjetovanjima ovaj problem posebno isticao. U izvještaju Okružnog komiteta za Jajce Pokrajinskom komitetu se kaže: »S druge strane, u većini slučajeva ovi su odbori birani iz ekonomskih potreba naše vojske, tako da se i još više vodilo računa da u odbor uđu imućniji seljaci nego o političkoj važnosti ovih odbora sa ideološkog staništa, tako da danas u odborima ima takvih elemenata na koje se naša vojska vrlo malo može osloniti...« i dalje: »Da bi zaštitili svoju imovinu, oni izbjegavaju ekonomsko potpomaganje siromašnih seljaka, i, s druge strane, tupe oštricu otvorene i bespoštodne borbe protiv neprijatelja. Skloni su da sa neprijateljem vode pomirljive sporazume«¹⁾.

Nameće se pitanje otkuda bogati seljaci na rukovodećim položajima u NOO? Kao što smo vidjeli, te pojave su bile česte u svim dijelovima Krajine. Na terenu Trećeg odreda kulački elementi su bili najaktivniji. Ako uzmemo u obzir činjenicu da je ustanak i ovdje bio masovan, a uticaj KP u mnogim mjestima ovog širokog područja u početku dosta slab, onda je jasno što je programska platforma, uzimajući u obzir ove činjenice, morala biti široka, anti-fašistička. Biranje »kulaka«, bivših seoskih knezova i dr. u NOO nije toliko znak da revolucionarna platforma KPJ nije još u dovoljnoj mjeri bila ovladala masama (što je sasvim razumljivo), koliko dokaz činjenice da su odbori nicali kao institucije namijenjene prije svega ekonomskim potrebama vojske. Njihov politički karakter više je zadovoljavao konkretni cilj nego što je popularisao neku širu revolucionarnu koncepciju. Tek će u daljoj praksi ta koncepcija sve više dolaziti do izražaja i potvrditi njihov dublji značaj.

Kada je dolaskom Italijana politička situacija omogućila da se otvoreno ispolje klasni interesi bogatih seljaka, kada su neki od njih postali četnički aktivni, revolucionarne snage su alarmirane za suprotstavljanje toj opasnosti. Reagovanje je u mnogim krajevima bilo dosta spontano. U takvim okolnostima frontalni napadi na kulake javljali su se kao jedan svojevrsni oblik »ljevičarstva«. I Prva oblasna konferencija za Bosansku krajinu je pretresala ovo pitanje. U svojoj diskusiji sekretar OK sa Kozare Branko Babić upozorava na to da se pazi na širinu borbe protiv imućnih seljaka — kulaka, na koje treba udarati pojedinačno, kako ih ne bismo dobili frontalno protiv sebe suviše rano«²⁾.

Početkom oktobra — poslije stvaranja III bataljona III krajiškog odreda na ovom terenu, situacija se popravila. U oktobru i novembru niču nove čete i bataljoni. Sredinom novembra slobodna teritorija je zahvatala veći dio centralne Bosne. Poslije likvidiranja

¹⁾ Zapisnik sa Prve oblasne konferencije za B. krajinu, 21-23. II, 1942. godine. AI Sarajevo, Zbirka NOR-a, kat. br. 128, str. 2.

²⁾ Zapisnik sa Prve oblasne konferencije za B. krajinu 21—23. II 1942. godine. AI Sarajevo, Zbornik NOR-a, kat. br. 128, str. 2.

neprijateljskih utvrđenja Hrvaćana i Devetaka slobodna teritorija se proširila do Save. Uzaludni su bili mnogi pokušaji neprijatelja da povrati svoje pozicije. Krajem novembra 1941. godine u centralnoj Bosni postojalo je 160 narodnooslobodilačkih odbora¹⁾. U izvještaju sekretara Okružnog komiteta od februara 1942. godine kaže se da su NOO organizovani u 243 sela, koja su svrstana u 15 opština²⁾. Ovaj podatak govori da je na čitavom oslobođenom i poluoslobođenom prostoru uspostavljena narodna vlast. Kao što se i u samom izvještaju Okružnog komiteta kaže, većina odbora je formirana iz »ekonomskih potreba naše vojske«, što je učinilo da je njihova aktivnost bila dosta jednostrana, a u organizacionom pogledu su bili prilično labavi. Ipak je i njihova struktura i njihova aktivnost napredovala, čemu je doprinijela široka slobodna teritorija. Ali tada dolazi do oživljavanja četničke aktivnosti, naročito poslije prebacivanja nekih njihovih oficira iz istočne Bosne. U nekim partizanskim jedinicama dolazi do rasula, a neke se kompletno stavljaju pod četničke komande. Na planu stvaranja narodne vlasti četnički uticaj se sporije manifestuje, ali od januara 1942. godine bio je jak.

Na području Kotar-Varoši rad organa vlasti bio je najbolji u opštinama Skender-Vakufa, Šipragama i Maslovarama. Odbori su birani u oktobru i novembru na javnim seoskim konferencijama, koje su bile masovno posjećene. Na konferenciji u Živinicama uzelo je učešća oko 400 birača, a u Bastasima 350. Glavnu riječ na konferenciji, po starom običaju, vodile su kućne starješine. U Bastasima, na primjer, konzervativni seljaci su predložili u odbor starog kneza, ali ga je narod odbacio. Na sličan način su izabrani NOO u 11 sela, kao u Javoranima, Smoljanima, Bregovima, Mokrom Lugu itd.³⁾. Pri svakom odboru postojala je noćna straža — seoska straža⁴⁾.

U oktobru, novembru i decembru na teritoriji jajačkog sreza izabrana su 32 seoska NOO⁵⁾. Pošto je u prvoj polovini 1942. jedan dio sreza očišćen od četničkih elemenata, ovaj broj se povećao na 45.

Stvaranjem bataljona i Trećeg krajiškog NOP odreda, situacija se na teritoriji centralne Bosne iz osnova mijenja. Pitanju organizovanja narodne vlasti poklanja se mnogo veća pažnja. Dok se ranije na funkciju odbornika gledalo kao na nešto drugorazredno, zbog čega se ona vrlo često povjeravala starijim ljudima, sada se za odbornike biraju mlađi ljudi, istaknuti borci.

Karakteristično je da su na teritoriji Jajca prvo formirani opštinski odbori. Tako su novembra mjeseca na inicijativu Danka Mitrova formirana 3 opštinska odbora: u Janju, Pljevi i Grbavici. Na čelu ovih odbora postavljeni su komandanti opština, koji su dobili zadatak da odmah »obiđu okolna sela i uspostave vlast« — seoske odbore od 3-5 članova. Tako su, samo u toku nekoliko dana, na javnim konferencijama, ili na konferencijama starješina sela,

¹⁾ »40 godina« — Zbornik sjećanja... A. Hercegovac: Razvoj NOO u centralnoj Bosni, str. 52-55.

²⁾ Izvještaj sekretara SK za Jajce za period od 8. oktobra 1941. do 20. februara 1942. AI Sarajevo, kat. br. 127.

³⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 6.

⁴⁾ Adem Hercegovac: Centralna Bosna; MG muzej B. krajine.

⁵⁾ Materijali za hroniku sreza Jajce, muzej B. krajine, F-III-320-326.

izabrani odbori u 32 sela. Tada su, između ostalih, izabrani odbori u: Todorovićima, Lipovači, Vaganu, Đukićima, Popužama, Podosoju, Brdu, Pribeljcima, Podobziru, Bakinom Dolu, Babićima, Natpolju, Grbavici, Gredi, Čukličima, Moćioćima, Knježevićima, Orličima, Sokolcu, Šipovu, Bešnjevu, Vranićima, Lubovu, Đuljcima, Stupni i Perućici.

Novembra mjeseca izabran je i opštinski NOO u Strojnicama, a decembra mjeseca u nekim još neoslobođenim selima imenovani su ilegalni NOO¹⁾.

Osim prikupljanja hrane za vojsku, ovi odbori su odigrali najvažniju ulogu u zbrinjavanju siromašnih porodica i izgorjelaca. Seoski odbori su imali zadatak da se brinu oko mobilizacije ljudstva za partizanske jedinice. Njihove sudske funkcije su bile još neizgrađene. Na tom planu djeluju zajedno sa vojnosudskim organima, brinu se za suzbijanje svih oblika šverca (naročito šverca solju), kažnjavaju neprijateljske špijune itd. Kazne su mahom bile materijalne prirode, a u slučajevima izdaje izricane su i smrtne kazne.

Na sektoru Mrkonjić-grada, pa prema banjolučkoj Manjači, gdje je uticaj četnika bio veliki, stvaranje narodne vlasti teklo je veoma sporo. Mnogi stari NOO su pristali da rade, a u više sela četnici su uspostavili svoje odbore ili zadržali stare institucije. U dijelovima Manjače bliže Banjoj Luci, gdje je uticaj Partije bio jak, formirani su NOO u selima: Bjelajcima, Maglaj-Dolu, Čirakovcu, Gornjem Podgorju, Donjem Podgorju, Hankolima, Surjanu, Dabru, Trijebovu, Stuparima, Brdu, Berama, Kotlinama i još nekim selima²⁾.

Okružni komitet KPJ za Jajce odmah poslije svog formiranja uputio je instruktore na teritorij ključkog sreza, čija je najvažnija dužnost bila da učvrste stare odbore, koji su pojavom četničkog uticaja dosta nagriženi³⁾. Krajem 1941. godine pristupilo se izboru novih NOO u selima: Ribniku, Donjoj Slatini, Gornjoj Slatini, Crkvenom, Busijama, Vrbljanima, Previji, Lubovu, Bravsku, Sanici, Zavoju, Budelju, Dolini, Sredicama, Donjoj Rastoki i drugim novooslobođenim selima⁴⁾.

Dio ključkog sreza ulazio je u sastav teritorije kasnije formiranog Petog krajiškog NOP odreda. U izvještaju Okružnog komiteta KPJ za Drvar od februara 1942. godine govori se o nedovoljnom radu NOO na ovom području⁵⁾.

Teritorija Livna, Glamoča i Kupresa krajem 1941. i početkom 1942. godine nalazila se u teškim političkim prilikama. Zbog koncentracije italijanskih snaga na ovom terenu, četnički uticaj postaje vrlo jak, pa je ustanak u mnogim krajevima bio gotovo ugušen⁶⁾.

Zbog toga će biranje novih organa vlasti zavisiti prije svega od proširenja slobodne teritorije. A do toga je došlo u prvoj polovini

¹⁾ Muzej revolucije, Sarajevo. MG — Izjave iz 1949. g. br. 11431/52.

²⁾ Materijal za hroniku Mrkonjić-Grada, isto. F-III-455.

³⁾ Izvještaj sekretara SK za Drvar, 4. I. do 15. II, 1942. AI Sarajevo, Kat. br. 126.

⁴⁾ Koristio sam se ispitivanjima na terenu Dušana Lukača, kustoša muz. B. Luke.

⁵⁾ Izvještaj OK za Drvar, 21. II 1942. Arhiv CK SK BiH, III/2, str. 43.

⁶⁾ Isto.

1942. godine, kada je ojačala i aktivnost Livanjskog odreda. Tome je doprinio i OK KP za Livno, koji je formiran oktobra 1941. g. Početkom 1942. g. od Livanjskog odreda se formira bataljon »Vojin Zirojević«, koji je djelovao za planinom Cincarom, prema Kupresu, Glamoču i Duvnu.

U svim oslobođenim selima na ovoj teritoriji izabrani su organi narodne vlasti. U Glamočkom polju krajem 1941. g. i početkom 1942. g. izabrani su NOO u selima: Rorama, Crnom Vrh, Vaganu, Popovićima, Podgradini, Prijanu, Podgradi, Alapićima, Šumnjaku, Hasanbegovcima, Glavicama, Pribelji, Dubravi, Docu, Draganiću, i dr. Početkom 1942. g. ovaj proces je normalno nastavljen, da bi u martu bio formiran prvi opštinski NOO u Vaganu¹⁾.

Slična situacija bila je u Duvnu, gdje se tek decembra 1941. g. stvaranjem prve partijske ćelije u Vukovskom, angažuju prvi borci za Livanjski odred. U decembru su formirani i prvi NOO u Racama, Mandinu Selu i Opličićima. Odbor u Opličićima je bio sastavljen od Srba i muslimana. Svi odbori su održavali tijesnu vezu sa partizanskim odredom, odnosno bataljonom »V. Zirojević«²⁾.

Krajem 1941. g. izabrani su NOO u oslobođenim selima, tešanjskog sreza (u 12 sela) prnjavorskog (u 24 sela), na teritoriji Bugojna, i na teritoriji tesličkog sreza (u 19 sela)³⁾. Na razvoj ustanka u ovim krajevima imala je uticaja i situacija na Ozrenu. Krajem oktobra 1941. g. formirana je četa u Cerovici, novembra u Leskovim Vodama (dobojski srez) i decembra u Pojezni (srez Derventa). Krajem 1941. slobodna teritorija se protezala prema jugu i jugozapadu — do Travnika i Jajca, a prema zapadu i sjeverozapadu do B. Luke i Prnjavora⁴⁾.

Još prije oslobođenja mnogih sela bili su organizovani ilegalni NOO, npr. u Pojezni. Do kraja godine u svim oslobođenim selima izabrani su legalni NOO. Na teritoriji prnjavorskog sreza, još septembra mjeseca formirani su NOO npr. u Vijećanima i Donjim Vijećanima. Istog mjeseca formiran je u Vijećanima i opštinski odbor. Oktobra mjeseca izabrani su odbori u Potoćanima, Prosjeku, Skucanima, Orašju, Gusaku, Gajevima i Crkvini. Istog mjeseca je izabran opštinski odbor u Potoćanima. U decembru su izabrani odbori u Otpočivaljki, Galipovcima, Muslimanskom Lišnju, Huzbegovcima. Tada je izabran i opštinski odbor u Otpočivaljki⁵⁾.

Kao što vidimo, organizovanje narodne vlasti išlo je po planu. Za svaku grupu izabranih seoskih odbora, na konferenciji predsjednika ili predstavnika tih odbora, izabran je i opštinski odbor kao koordinacioni organ. Opštinski odbor je obično obuhvatao teritoriju jednog partizanskog bataljona i održavao tijesne veze sa štabom tog bataljona.

¹⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — Izjave iz 1946. g. br. 11432/52.

²⁾ MG AI, Sarajevo, inv. br. 9706, str. 4.

³⁾ A. Hercegovac: NOP u centralnoj Bosni, str. 10—11. Čuva se kao MG u muzeju. B. krajine u B. Luci.

⁴⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9690. Misli se samo na mjesta koja su bila pod punom kontrolom snaga NOP-a.

⁵⁾ Muzej revolucije, Sarajevo, MG — Izjave iz 1949. g. br. 11566/52.

Krajem 1941. g. bio je oslobođen i čitav teslički srez, osim grada i nekih sela koja su bila bliže gradu. Već od septembra mjeseca čete koje su operisale na ovom terenu biraju svoje odbore vlasti — svaka na svom području. Do kraja 1941. g. izabrani su NOO u selima: Čečavi, Pribinićima, Buletiću, Vlajićima, Ukrinici, Rastuši, Vrelima, Radnji, Žarkovima, Očaušu, Ignjacima, Kruševu Brdu, Blatnici, Ugodnovićima, Kamenici, Raiševu, Mladikovinama, Srpskom Buševiću, Srpskom Rankoviću i Ozivici¹). U isto vrijeme u nekim neoslobođenim selima rade ilegalni NOO, kao u Gornjem Tesliću, Barićima, Iricama i dr.

Na ovom teritoriju su formirana i dva opštinska odbora u Čečavi i Karaču²).

U tešanjskoj opštini do kraja 1941. g. izabrani su seoski NOO u: Brestovima, Mitrovićima, Cvrtkocima, Stomorinama, Raškovićima, Jelanskoj, Osredcima, Vitkocima, Cerovici i dr. Decembra je formiran opštinski odbor u Stanarima, koji je objedinio sve odbore koje nije obuhvatio odbor u Pojezni. Na ovom području radile su i neke osnovne škole, kao u Stanarima i Raškovićima. NOO su vodili brigu o nabavki prostorija, ogreva i drugih potreba za škole³).

Na teritoriji maglajske opštine krajem 1941. g. imenovani su NOO u Striježevici, Osjenici, Donjoj Paklenici i Smrdinu. U novembru je štab dotične jedinice imenovao i opštinski odbor u Striježevici⁴).

I u prnjavorskom srezu krajem 1941. g., naročito od druge polovine oktobra, izabrano je više seoskih NOO. Na to je uticala i konferencija u Čečavi, poslije koje je bila formirana i Prnjavorska četa, koja ulazi u sastav 6. bataljona II krajiškog odreda. Početkom novembra likvidirane su neprijateljske opštine u Potočanima i lišanjnska opština, poslije čega slobodna teritorija zahvata čitav zapadni dio sreza. Tada su, između ostalih, izabrani NOO u: Prosjeku, Čerlama, Paramajama, Huzbegovcima i Otpočivaljki. Poslije zauzimanja jakog neprijateljskog uporišta Hrvaćana, sredinom novembra, slobodna teritorija se povezala od Uzlomca preko komunikacije Prnjavor — B. Luka, do Srbca na Savi. Tada je mreža narodnih odbora zahvatila gotovo sva oslobođena sela. Izabrani su odbori u Vijećanima, Drenovi, Šeškocima, Hrvaćanima, Starom Martincu, Župskom Razboju, Čukalima, Guminama, Nožičkom, Selištu i dr.⁵). U izboru je najveću ulogu odigrao novoformirani Motajički odred.

Početkom 1942. g. dolazi do formiranja IV krajiškog NOP odreda, u čiji sastav su ušle mnoge čete sa ovog područja. Tada su u srbačkom srezu formirani opštinski odbori u Otpočivaljki i Starom Martincu.

Oblast B. Šamca bila je za čitavo ovo vrijeme u domenu neprijateljskog uticaja. Krajem 1941. i početkom 1942. godine oživljava se ilegalni rad: preko Tuzle se uspostavlja veze sa Dobojem, a onda

¹) MG AI, Sarajevo, inv. br. 9696.

²) Isto.

³) Isto, inv. 9690.

⁴) Muzej revolucije, Sarajevo MG — Izjave iz 1949. g. br. 11621/52.

⁵) MG AI, inv. br. 9744, i Muzej revolucije, Sarajevo, MG — Izjave iz 1949. g. br. 11429/52.

i sa Ozrenskim NOP odredom. U samom gradu je radio ilegalni odbor, koji je prikupljao oružje i sanitetski materijal za jedinice Ozrenskog odreda¹⁾.

Zadaci ovih odbora identični su sa zadacima koje su imali odbori u B. krajini. Prije svega, na njihovim leđima ležao je teret snabdijevanja vojske hranom, odjećom i obućom. Mnogi od njih su sakupljali oružje i municiju za vojsku i otpremali često veoma daleko. Važan zadatak bio je i obavljanje obavještajne službe u korist NOP-a, koji je bio aktuelan zbog toga što je uticaj pete kolone krajem 1941. godine na ovom terenu bio mnogo jači nego u drugim regionima. Važna funkcija odbora bila je smještaj i ishrana mnogobrojnih pogorjelaca i izbjeglica²⁾.

Kada je početkom 1942. g. ovaj teren postao dosta nestabilan, odbori su mnogo više zavisili od vojnih komandi. Razumljivo je što su u periodu previranja u jedinicama NOP-a, zbog jakog četničkog uticaja, svjesne snage nastojale da vojnički organizuju sve svoje akcije. Zato su politički komesari jedinica u sklopu svojih političkih zadataka prije svega budno bdjeli nad pozadinom fronta.

Ovi zadaci politkomesara biće aktuelni za svo vrijeme rata. Kao nosioci akcije na planu širenja revolucionarne svijesti u masama, politički komesari se od samog početka oslanjaju na NOO, jer su oni bili ogledalo njihove političkopropagandne djelatnosti. Činjenica da se politički komesari na terenu Trećeg NOP odreda u početku više oslanjaju na sopstvene snage nego na NOO govori da NOO zbog nestabilnosti političkih prilika u mnogim selima nisu bili još dovoljno organizaciono učvršćeni. U decembru 1941. i početkom 1942. godine stanje se popravlja. U novooslobođenim krajevima se odvija intenzivna politička aktivnost. U mnogim mjestima se formiraju organizacije SKOJ-a, NOSOBiH i AFŽ-a koje razvijaju aktivnost na širem planu, pomažući rad NOO. Čak su odbori u nekim slučajevima bili politički predstavljeni tim organizacijama. Nije ri-jedak slučaj da se u prisustvu odbornika biraju novi članovi SKOJ-a (npr. u Maslovarima³⁾).

Zbog uspješnih akcija protiv Italijana u decembru 1941. i početkom 1942. godine politička situacija na teritoriji Trećeg odreda se popravlja. Isti razlozi zbog kojih je došlo do stvaranja opštinskih NOO na teritoriji Prvog i Drugog krajiškog NOP odreda, djelovali su i ovdje.

Na terenu centralne Bosne formirani su opštinski odbori krajem 1941. i početkom 1942. godine. Krajem januara 1942. godine radile su sljedeće opštine: Javorani, Skender-Vakuf, Šiprage, Maslovare, Jošavka, Čačava, Vijećani, Otpočivaljka, Potočani, Stari Martinac, Lišnja, Kokori, Stanari i Blatnica⁴⁾. U Skender-Vakufu opštinski NOO formiran je polovinom decembra na zboru kome je prisustvovalo 1500 ljudi⁵⁾. Odbor su sačinjavali po jedan predstavnik NOO

¹⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9695.

²⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 7.

³⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 19.

⁴⁾ »40 godina« — Zbornik sjećanja, knj. 7. A. Hercegovac: Razvoj NOO u centralnoj Bosni, str. 52-55.

⁵⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 7.

iz svakog sela. U Šipragama je opštinski odbor izabran 25. decembra na skupštini »nekoliko stotina ljudi« sa oslobođene teritorije. Javnim glasanjem u odbor je izabrano 30 lica¹⁾. Koncem 1941. godine četnici Rade Radića uspijevaju da infiltriraju u ovaj odbor svoje ljude, preko kojih su od Štaba Četvrtog krajiškog NOP odreda postavili zahtjev za smjenjivanje komandira i političkih komesara četa, ali je taj pokušaj na vrijeme osujećen.

Sačuvana su cjelokupna Uputstva »Partizanske opštine Potočani sa sjedištem u Skucanima«²⁾. Ova pravila su se primjenjivala na teritoriji čitavog prnjavorskog sreza³⁾. Ako analiziramo rad ostalih opština, vidjećemo da su one ili primjenjivale ova pravila ili su i same ustanovile njima slična.

U pravilima se između ostalog preciziraju sljedeći zadaci opštine:

— da u svakom pogledu bude na pomoći narodnooslobodilačkoj vojsci, da bi ista mogla što lakše i brže izvršiti svoje vojničke zadatke u oslobođenju zemlje;

— da se brine da među žiteljima na njenoj teritoriji vlada red i mir, te lična i imovinska sigurnost;

— da nastale sporove između njenih žitelja rješava poravnanim zavađenih stranaka;

— da o sporovima o kojima se ne može donijeti definitivna odluka donese mjeru koja bi bila privremena dok ne počnu funkcionisati redovni sudovi⁴⁾.

Iz sadržine Uputstva jasno se vidi ratni karakter partizanske opštine, ali u isto vrijeme i njena velika samostalnost. Osnovni zadatak opštine je da organizuje mase u službu NOP. U tom cilju ona ima pravo mobilizacije ljudstva i zaprežnih vozila (čl. 8), ona organizuje prehranu i smještaj ratom oštećenih i siromašnih (čl. 21 i 22), ona ima pravo rekvizicije sredstava potrebnih za vojsku (čl. 31) i na kraju, ona je kompetentna da kažnjava razne prekršaje.

Njena neposredna zavisnost od vojnih organa ogleda se u tome što je ona dužna da špijune preda Komandi NOB na postupak (čl. 15), kao i da sve donesene odluke da na uvid i saglasnost Komandi Četvrtog odreda (čl. 25).

S druge strane, opština ima dužnost da na svom terenu organizuje kulturno-prosvjetni rad (čl. 28), da pokrene akciju za stvaranje omladinske organizacije (čl. 29).

U cilju sprečavanja neprijateljske djelatnosti i suzbijanja šverca opština je zavela strogu kontrolu kretanja ljudi na neoslobođenu teritoriju. U tom cilju sva takva lica su dobila propusnice. Za ovo su komande jedinica bile posebno zainteresovane, pa su one i izdavale naredbe u smislu organizovanja kontrole kretanja građana. 30. decembra Štab Motajičke čete Šestog bataljona »Borac« izdaje naredbu Ljubi Jankoviću (inače piscu navedenih Uputstava — moja

¹⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 7.

²⁾ Ovo je puni naziv opštine označen u pravilima.

³⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9683, str. 5.

⁴⁾ Pun tekst Uputstava nalazi se u MG AI Sarajevo, inv. br. 9683. Tekst je upoređen sa originalom koji se takođe nalazi u Arhivu Instituta u Sarajevu.

primjedba), kojom ga ovlašćuje da izdaje propusnice licima koja odlaze na oslobođenu teritoriju¹⁾.

Krajem 1941. godine ovdje su radile i četiri osnovne škole: u Potočanicama, Čečavi, Martincu i Lišnju²⁾.

Na teritoriji sreza Jajce krajem 1941. godine formirani su opštinski odbori u Janju, Pljevi i Grbavici, a početkom 1942. godine u Strojnicama, Babićima i Šipovu. Ovdje se predsjednici opština kao i na Kozari zovu komandantima³⁾. U srezu Mrkonjić-grad radio je opštinski odbor u Gornjem Podgorju. U ključkom srezu formirani su opštinski odbori u Rušniku, Sokolovu i Ratkovu⁴⁾.

U kotorvaroškom srezu u decembru 1941. godine formirani su opštinski NOO u Skender-Vakufu i Šipragama, a zatim u Maslovarima⁵⁾. Ovi odbori su razvili veliku aktivnost. Odbor u Skender-Vakufu ukazuje stalnu pomoć partizanskoj četi na njegovom terenu, preko komande mjesta koja je djelovala kao organ Odbora, vodi borbu protiv švercera. Odbor je organizovao i živ kulturno-prosvjetni rad⁶⁾. Odbor u Maslovarima, između ostalog, stavlja pogorjelcima na raspolaganje sav materijal razrušenih rudarskih kuća i organizuje seoske majstore na izgradnji kuća za pogorjelce⁷⁾. Odbor u Šipragama organizuje za pogorjelce prikupljanje namirnica, čak i na teritoriji sreza Prnjavor. Seljaci se dobrovoljno odazivaju pozivu odbora i daju prevozna sredstva⁸⁾.

Na terenu Glamoča, dijela sreza Duvno i Livno, u prvoj polovini 1942. godine formirani su opštinski odbori u Sajkovićima, Starom Selu, Vaganu, Blagaju i Vukovskom⁹⁾.

Nije nam bio cilj da u ovom radu obradimo opštinske narodno-oslobodilačke odbore. O njima smo govorili samo toliko koliko je to bilo potrebno da se istakne da njihovom pojavom počinje nov, mnogo kvalitetniji period u razvitku narodne vlasti.

PRAVNO-POLITIČKE KARAKTERISTIKE PRVIH ORGANA NARODNE VLASTI

Razvoj narodne vlasti u zapadnoj Bosni nemoguće je izdvojiti iz društveno-političkih prilika, jer su prvi organi vlasti — NOO, bili jedan od instrumenata politike revolucionarnih snaga, i to onaj koji je u masama najbolje opravdavao njihovu vojnu akciju.

Proces nastojanja prvih organa narodne vlasti identičan je s procesom razvoja revolucionarne svijesti masa na tlu konkretne so-

¹⁾ Navedena Uputstva.

²⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9683.

³⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9747.

⁴⁾ Materijali za Hroniku srezova Ključ i Mrkonjić-grad, Muzej B. krajine, B. Luka.

⁵⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9747, str. 2.

⁶⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 7.

⁷⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 19.

⁸⁾ MG AI Sarajevo, inv. br. 9746, str. 30.

⁹⁾ Materijali za hroniku srezova Grahovo, Glamoč, Livno i Bugojno, Muzej B. krajine. F-III-82, 195, 852 i 86.

cijalno-političke stvarnosti. Pošto je u Bosanskoj krajini ta stvarnost na samom početku komplikovana uticajem nacionalnih i konfesionalnih problema, sva nastojanja u tom pravcu bila su skopčana sa mnogobrojnim specifičnim teškoćama. Zato će i proces razvoja narodne vlasti nositi u sebi odraz takvih prilika. Kao instrumenti revolucionarnih snaga, organi vlasti najbolje odražavaju njihove stavove u konkretnim situacijama, u usponima i krizama.

S druge strane, iako prvi organi vlasti niču na jednoj širokoj narodnooslobodilačkoj programskoj osnovi, oni neće uvijek akceptirati svu tu širinu. A to je u prvom redu zavisilo od sposobnosti stvaralačke primjene takve širine, od neposrednih rukovodećih organa. U revolucionarnim situacijama revolucionarne ličnosti imaju odlučujuću ulogu u prvom koraku patriotski raspoloživih masa. Greške prvog koraka često se ispravljaju revolucionarnim bolovima poslije kojih se, ipak, mnogo trezvenije razmišlja.

U ustaničkom periodu koji je datumski teško odrediti, ali koji uglavnom obuhvata mjesece juli, avgust i septembar, organi vlasti odražavaju sve probleme tog perioda. Pošto je u zapadnoj Bosni taj period ispunjen širokim pokretima masa, bez centralnog rukovođenja, to će i njegovo obilježje biti regionalizam. U takvim uslovima solidarnost na bazi jedinstva platforme trpi razne manje transformacije pod razvodnjavajućim uticajem lokalizma. U krajevima gdje su rukovodeće snage bile svjesne te činjenice ove pojave su blagovremeno uočavane i otklanjane. U protivnom slučaju one malo-pomalo podliježu društvenoj stihiji, mijenjajući postepeno i svoju vlastitu psihologiju. Zahvaljujući blagovremenim intervencijama viših foruma, te pojave su postepeno otklanjane. Prvi organi vlasti i po svojoj formi i po svojoj sadržini u raznim vidovima nose ta obilježja.

Taj prvi period ustanka daje razvitku narodne vlasti sljedeća obilježja:

1. Narodnooslobodilački odbori su forma vojne organizacije pozadine. Njihove funkcije su određene specifičnim i konkretnim interesima vojnih faktora. Iz tog kompleksa zadataka ne treba izdvajati i zadatke na čisto vojnom planu: NOO se u izvanrednim situacijama javljaju i kao vojni rukovodioci masa u pozadini u direktnoj borbi protiv neprijatelja. I njihovi zadaci na održavanju reda u pozadini putem seoskih straža, gradskih straža ili noćnih straža, nalaze se na liniji vojnopozadinskih zadataka.

2. Narodnooslobodilački odbori su uticajem vojnih faktora postavljeni predstavnički politički organi. Djelujući na toj liniji, polje njihove aktivnosti prevazilazi kompetencije organa vlasti. Oni objedinjuju rad svih političkih faktora u pozadini. Pošto prvih mjeseci ustanka na terenu nisu organizovano radile masovne društveno-političke organizacije, NOO de fakto preuzimaju mnoge njihove funkcije — oni se javljaju kao glavni organizatori masa u izvršenju svih političkih i ekonomskih zadataka koje nameće trenutna situacija. Njihove akcije na socijalnom, zdravstvenom i ekonomskom planu su najbolje opravdavale njihovo postojanje u očima masa.

Rad NOO na idejno-političkom uzdizanju masa omogućava sve jače buđenje revolucionarne svijesti. Svojim djelovanjem na kulturno-prosvjetnom planu odbori još više doprinose tom cilju.

Poslije septembra mjeseca, kada NOP zbog uticaja neprijateljskih ofanziva — na čitavo ovo područje, a naročito zbog okupacije većeg dijela Krajine od strane Italijana, ulazi u period, negdje više, a negdje manje, ozbiljne vojnopolitičke oseke, i NOO doživljavaju izvjesne promjene. Uzimajući u obzir činjenicu da kriza nije značila sužavanje političke platforme revolucionarnih snaga, ovaj period se javlja kao podsticaj prilagođavanja radi stabilizacije u novim uslovima.

U ovom drugom periodu sadržina rada NOO postaje šira. Još ne možemo govoriti o izdiferenciranom radu, pa ni u prvoj fazi formiranja opštinskih NOO, ali raznovrsnost akcija ispunjava svu sadržinu budućeg rada po sektorima.

Proširenjem slobodne teritorije krajem 1941. i početkom 1942. godine, organizacionim učvršćenjem vojnih jedinica, centralizacijom ustaničkog područja horizontalno i vertikalno, mijenjaju se opšti društveno-politički uslovi. U ovom periodu se preduzimaju opsežnije mjere radi organizacionog učvršćenja organa vlasti. Izbori za nove NOO, koji se od septembra, a naročito kasnije, počinju izvoditi u svim regionima zapadne Bosne, nisu samo korak legalizacije NOO, oni su prije svega i najbolja mjera za njihovo društveno-političko afirmisanje.

Daljim proširivanjem slobodne teritorije, a u interesu bolje koordinacije rada fronta i pozadine, stvaraju se uslovi za veću centralizaciju narodne vlasti. Na teritoriji čitave Krajine već od kraja 1941. godine biraju se opštinski NOO, a u prvoj polovini 1942. godine i sreski odbori.

Ipak način izbora i seoskih i opštinskih odbora, organizaciono ustrojstvo i sadržina rada rječito govore da organi vlasti ni formalno ni suštinski nisu postali nezavisni od vojnih činilaca, iako su učinjeni vidni koraci u tom pravcu. Njihov karakter i u ovom periodu određen je interesima vojno-političkih faktora, ali oni postepeno uzimaju jednu po jednu funkciju vlasti. Ono što sadašnjim organima daje posebna obilježja može se izraziti u sljedećem:

1. Širina njihovog rada prevazilazi obim neposrednih interesa NOB. Poslije izbora opštinskih odbora organi vlasti počinju samostalno vršiti sve dužnosti organizovanja života i rada na jednom širem području. Time oni prevazilaze uski karakter vojnorevolucionarnih organa i sve više postaju politički predstavnici sredine. Sistematska politika, koju vojni i partijski forumi sprovode u cilju osamostaljenja NOO dovodi do njihove mnogo šire afirmacije. Čak i vojni faktori ponegdje postaju de jure podložni njima u pitanjima građansko-pravnih odnosa. Nisu rijetki slučajevi da su NOO baš ti koji u skladu sa svojim novim kompetencijama kontrole kretanja i vojnih organa na svom terenu i sami pokreću pitanja kažnjavanja raznih prestupa vojnih lica.

2. Organi vlasti poprimaju izvjesne zakonodavne i sudske funkcije. Dok je u prvim mjesecima ustanka vojni sud bio jedini kompetentni sudski organ na terenu, a narodni sud, ukoliko je postojao, nije bio ništa drugo nego obična kombinacija vojno-civilnog sudstva, dotle sada narodni sudovi vrlo često i samostalno intervenišu u gra-

đansko-pravnim odnosima. Vojni sudovi djeluju u svom djelokrugu, ali su opet dužni da u izvjesnim slučajevima upoznaju NOO sa svojim odlukama.

3. Organi vlasti dobijaju pravo rekvizicije u korist NOP, dok je ranije to pravo gotovo isključivo pripadalo vojnim faktorima, uz znanje ili bez znanja NOO.

4. U ovom periodu i funkciju održavanja reda na oslobođenoj teritoriji odbori vrše mnogo uspješnije. Na svom području organizuju seoske, odnosno gradske narodne straže koje napuštaju svoj raniji karakter vojnopolitičkih organa pozadine i sve više postaju organi narodne milicije, pod neposrednom komandom organa vlasti.

5. Dok su ranije NOO bili postavljani ili smjenjivani uglavnom neposrednim ili posrednim uticajem vojnih i partijskih foruma, za svoj rad često i formalno bili odgovorni vojnim komandama, sada se situacija bitno mijenja. Istina, na njihov izbor, na njihovo smjenjivanje, a dosta često i na njihovu orijentaciju u radu i dalje utiču vojni faktori, ali sada mnogo češće nego ranije odbori izražavaju svoju zavisnost od svoje izborne sredine. Nije bila rijetka pojava da oni putem javnih zborova konsultuju mase i na javnim zborovima podnose izvještaje o svom radu. Dok je ranije gotovo isključivo vojna komanda donosila odluku o smjenjivanju nekih odbornika, sada tu odluku vojna komanda rijetko donosi i u najtežim situacijama a da ne konsultuje NOO.

Sve navedeno govori da su organi narodne vlasti svoju političku aktivnost razvili mnogo šire. Treba istaći da u ovom periodu sem organa vlasti na širem političkom planu počinju djelovati i društveno-političke organizacije SKOJ, AFŽ, NOSOBiH, itd. To je vjerovatno jedan od glavnih razloga koji je omogućio NOO da se u daljem razvitku počnu sve više orijentisati na pitanja vlasti.

Postavlja se pitanje u čemu su i koliko su NOO zaista novi organi narodne vlasti, u čemu je njihov revolucionarni karakter. Do sada izložene činjenice odgovaraju jasno na ova pitanja.

Ali nije dovoljno analizirati samo njihove organizacione forme, jer one su bile odraz specifičnosti nenormalne društveno-političke situacije. S druge strane, u prvim danima svog života oni ne daju povoda ni nacionalističkim elementima za pretjerano negodovanje, ni patriotskim snagama za pretjerano oduševljenje. Njih i jedna i druga strana dosta spokojno prihvata, kao nešto novo, interesantno, nastojeći da ih prilagodi svojim interesima i tradicionalnim koncepcijama. Tek poslije diferenciranja u ustaničkim redovima, izdvajanjem četnički orijentisanih dijelova, borba protiv novih organa narodne vlasti određena je borbom za povratak starih klasnih pozicija, glavnih nosilaca četničkog pokreta.

S obzirom da njihova pojava nije popraćena nekim širim revolucionarnim programom, u njima se postepeno utkivaju niti tradicionalne i savremene društveno-političke svijesti masa. Oni konsultuju kućne domaćine, u njima ponekada sjede stari seoski knezovi.

Tek prelaskom ustanka u zreliju fazu i pozornica organa vlasti postaje šira. Vojnopolitički faktori nisu više zadovoljni njihovom do tada dosta izraženom jednostranošću u radu. Oni žele da preko njih

realizuju konkretnije revolucionarne koncepcije u masama. Na oslobođenoj teritoriji takva orijentacija je morala biti najbolji dokaz dosljednosti revolucionarnih snaga i najefikasniji udarac onim elementima koji su do tada prikriveno čekali svoj trenutak.

Ali to se nije desilo odjednom. Ustaničko raspoloženje je istina, revolucionisalo mase do tog stepena da su one bile odlučne u traženju novog. I prirodno je da je društvena svijest tih masa prije svega u novim organima vlasti tražila prevazilaženje starog stanja. U takvim uslovima avangardne snage dobijaju politički zrelo tlo za materijalizovanje svojih socijalnih pretenzija na platformi NOB. Tako organi vlasti sve više i više postaju revolucionarne institucije.

CREATION OF THE FIRST ORGANS OF THE PEOPLE'S AUTHORITY IN WESTERN BOSNIA

In this work the author describes the creation of the first organs of the people's authority in Western Bosnia during the National Liberation War (since February, 1942).

The people's authority was born in the hard sociopolitical and economic conditions caused by the German and Italian occupation of our country, in connection with which the quisling »Independent State of Croatia« was established. Bosna and Herzegovina were attached to it. The fratricidal conflicts, caused by the Ustashi massacre, led to the formation of the insurrection fronts in the areas in which the Serb population was in majority. It was there that the first organs of the people's authority — the People's Liberation Committees — were born. The Communist Party of Yugoslavia succeeded in taking the lead of the uprising movement in Western Bosnia from the very start of the struggle (with the exceptions of some parts of Central Bosna).

In this period of the people's authority development two sub-periods be distinguished, both of which resulting from the socio-political conditions of life. The crucial events were: the efforts of Ustashi and Domobrani forces to regain the lost positions, and the Italian occupation of I and II zone. On the other hand, in the period of Septembar — October 1941, the systematic organizational and political consolidation of the National Liberation War was achieved.

During the first period the organs of the people's authority were sprouting, one after another, in the uprising areas such as Drvar with its surrounding areas, Podgrmeč, Kozara, and Central Bosnia with Manjača. Owing to the lack of the intensive communications between these areas, the organs of the people's authority appeared in different forms and therefore got different names like National Liberation Committees, Councils, Comessariats, etc. Their organisational structure and their functions were conditioned by military forces functions. For that reason they were the organs of the armed people whose main task was — to supply the front with food and with all other necessary provisions.

In the second period more solid organizational and political consolidation of the people's authority was achieved. (Now the organs of

the people's authority began to be called National Liberation Committees). Such consolidation was conditioned by the military-political forces of the National Liberation Movement which, by that time, had been raised to a very high level of organization. The leaderships of the Party from Bosanska Krajina were being consolidating (the District and the Provincial Committees began to be established) and the military forces were arranged into three detachments of Krajina.

For that reason the further development of the people's authority in that period was being looked upon in the frame of the new operative; political formations: I, II, and III National Liberation Partisan Detachments of Krajina. At the end of 1941 the elections for the organs of the people's authority started. Although still depending on military forces, the people's authority organs became more and more independent in their functions. Little by little they became the main organizers of the entire life in the behind of the front areas. Their tasks were to take care of the refugees and the sufferers from fire, to help the menless households cultivate the land and crop the harvest, to regulate the property-juridical relations of the families, etc.

The quality development of the first people's authority organs was marked with the creation of the first Municipal and District National Liberation Committees which came into being at the end of 1941 and the start of 1942.